

2023-03

jaargang 54
nummer 3
april 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Een totalitair
spook: woke

Religie en
vrouwelijke
lichamelijkheid

Het gedwongen
celibaat

Het einde van de
geschiedenis
is uitgesteld

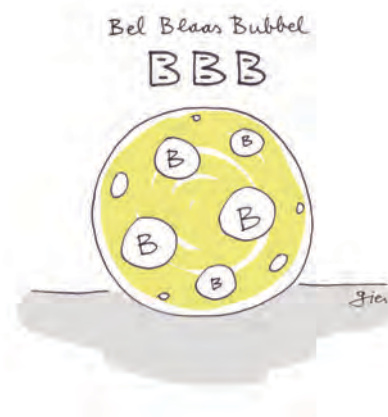
Onze Atheïsmedag op 10 december 2022 in De Balie te Amsterdam werd afgesloten met een performance van het Dronude-blootfotoproject van Tom Durden. Een foto van het vertoonde tableau vivant ziet u achterop Vrijdenker 2023-01. Na het vertrek van de toeschouwers werden nog meer foto's gemaakt. Van één daarvan werd op 9 maart door bestuurslid Floris van den Berg (links) en filosofe/fotografe Lisa Jansen (rechts) een afdruk overhandigd aan Yoeri Albrecht, directeur van De Balie (naast Lisa Jansen). Ook aanwezig waren (linksboven) Annemarieke Jansen, Stanley Bakker en Bart Collard en rechtsboven drie van de Dronude-modellen. En uw hoofdredacteur/fotograaf. Bart Collard schreef hierover een stukje, zie <https://www.wyniasweek.nl/bloot-als-graadmeter-voor-vrijheid/>. Foto van René van Elst.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorkant: Gladstone's Library in Hawarden, Wales
Achterkant: Chetham Library, Manchester

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 3 • april 2023

I N H O U D

Titel	Auteur(s)	Pag.
Oproep Skepsis en Ver. t.d. Kwakzalverij: actie tegen homeopathie	Jan Willem Nienhuys	1
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Religie en vrouwelijke lichamelijkeheid	Dirk Verhofstadt	3
Vrij denken onder Hitler	Anton van Hooff	8
Het levenseinde	Harry Ansems	10
Floris van den Berg - <i>Het spook van woke</i> (boekbespreking)	Enno Nuy	14
Het gedwongen celibaat 1: voorspel	Jan Willem Nienhuys	16
Werelds Nieuws	René van Elst	20
Geloof maakt van een haring een renpaard	Anton van Hooff	23
Totalitair woke en de academische vrijheid	Martin Harlaar	24
Brievenrubriek		27
Het einde van de geschiedenis wankelt	Floris van den Berg	28
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	32

Een 'overdosis' die je gerust kunt nemen

door **Jan Willem Nienhuys**

Aanstaande maandag 10 april is het niet alleen Tweede Paasdag, maar ook de verjaardag van Samuel Hahnemann, de aanstichter van de homeopathie. Voor de homeopaten is dit het begin van de Internationale Week van de Homeopathie. Voor de Stichting Skepsis en de Vereniging tegen de Kwakzalverij een uitgelezen moment om op die dag 's morgens om 10 uur 23 overdoses van 'krachtige' C30 middelen in te nemen bij het standbeeld van Multatuli (lid van de VtdK en erelid van De Dageraad!) in Amsterdam (brug Torensluis, 1016 BD Amsterdam).

Waarom 10:23? Omdat 10 tot de macht 23 ongeveer het getal van Avogadro is en daarmee qua grootte symbolisch voor de schier oneindige verdunningen die in de homeopathie worden toegepast. C30 wil zeggen dat de (vermeend) werkzame stof dertig keer met een factor honderd is verdund, d.w.z. 1 deciljoen keer (een 1 met 60 nullen).

Voor meer inlichtingen: mail naar janwillemnienhuys@gmail.com, of kom gewoon om aan te moedigen.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
 Floris van den Berg
 Bart Collard - secretaris
 Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
 Antonius Mattheuslaan 16
 3515AS Utrecht
 Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Herman Reimes
 Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
 met abonnement € 30,— p.j.
 Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
 ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Religie en vrouwelijke lichamelijkheid

door *Dirk Verhofstadt*

Dit artikel is een bewerking door de auteur en de redactie van een door Dirk Verhofstadt tijdens de Atheïsmedag op 10 december 2022 in De Balie te Amsterdam gehouden lezing. Verhofstadt is auteur van o.a. het boek *Atheïsme als basis voor de moraal* en – met Paul Cliteur – van het *Atheïstisch Woordenboek*.

Voor dit artikel heb ik vooral geput uit religieuze geschriften en uit het geweldige boek van de Franse historicus Guy Bechtel over ‘de hoer, de heks, de heilige en de kwezel’ (*Les quatre femmes de Dieu: La putain, la sorcière, la sainte & Bécassine*). Ik zal het hoofdzakelijk over de misogynie van het christendom hebben, al is het in andere godsdiensten geen haar beter.

Laat ons eerst een christelijk geïnspireerde definitie geven van de vrouw. Volgens de 4de-eeuwse kerkvader Hiëronymus van Stridon is, en ik citeer, ‘de vrouw de poort van de duivel, de weg van het kwaad, de prikkel van de schorpioen, in één woord: een gevaarlijk ding...’. Ziehier, de visie van christelijke denkers, allemaal mannen natuurlijk, over die bijzondere wezens die vrouwen zijn. En die visie werd zowat zestien eeuwen lang gedeeld, vanaf het vroege christendom tot pakweg de jaren 60 van de vorige eeuw.

Het begon natuurlijk allemaal met die wellustige

Eva. De 17de-eeuwse Franse bisschop Jacques-Bénigne Bossuet noemde Eva ooit ‘het product van een overtollig bot’. In het boek *Genesis* van de Bijbel lezen we immers dat zij uit de rib van een man werd geschapen, en aangezien ribben gebogen zijn, volgt daar volgens veel theologen uit voort dat het karakter van de vrouw onrechtschapen, achterbaks en onbetrouwbaar is. Zij is het die verleidt, schrijft Bechtel, zij is het die de man meesleept.

Zoals sommige theologen stelden, de man heeft daar geen schuld aan. Zelfs vandaag is het voor vrouwen beter zich zedig te kleden en zelfs totaal te bedekken zodat ze niet verkracht zouden wor-

den. Daar kan een man niets aan doen, als je hun redenering volgt.

Zijn vrouwen wel mensen?

Door Eva begon dus alle ellende waar vrouwen zich nooit meer echt van hebben kunnen bevrijden. Er werden op synodes, met uiteraard alleen mannelijke religieuze denkers en leiders, zelfs ernstige discussies gevoerd of vrouwen wel mensen waren. In het jaar 585 kwamen op de tweede synode van Macon in Frankrijk 62 bisschoppen en andere geestelijken bijeen. Zij voerden een jaar lang(!) discussie over de vraag of vrouwen eigenlijk wel een ziel hadden, zo niet dan waren ze geen mensen. De tegenstanders stelden vrouwen voor als dieren en noemden ze ‘adders’, ‘slangen’ en ‘roofzuchtige wolven’. De voorstanders argumenteerden dan weer dat vrouwen toch in zekere mate op mannen lijken, zij het wel dat ze lomper en vooral dommer zijn. Dat laatste was ook de overtuiging van kerkvader Augustinus die stelde dat vrouwen intellectueel veel zwakker waren dan mannen, een opvatting die binnen religies heel sterk aanwezig was.

Bij de finale stemming in Macon wonnen toch diegenen die een vrouw ook als een mens beschouwen, al was het nipt met 32 tegen 30 stemmen. Vermoedelijk is dit verhaal apocrief, al komt het in de 6de-eeuw letterlijk aan bod in het boek *Historia Francorum* van de Gallo-Romeinse bisschop **Gregorius van Tours**. Hoe het ook zij, door de ingebakken misogynie visie van de toenmalige kerk werd de positie van de vrouw er toch niet beter op.

Vrouwen bleven onderdrukt en hadden minder rechten dan mannen. Dat staat al in de Bijbelse tekst Brief aan de Efeziërs (5:32): “Vrouwen, schik u naar uw man als naar de Heer, want de man is het hoofd van de

vrouw.” Of in Korinthiërs 1 (14:3-35): “Zoals in alle gemeenten van de heiligen moeten de vrouwen in uw bijeenkomsten hun mond houden. Het is hun niet toegestaan het woord te nemen; zij moeten ondergeschikt blijven, zoals trouwens de wet voorschrijft. Willen zij iets te weten komen, dan moeten zij er thuis hun man maar naar vragen; een vrouw hoort nu eenmaal niet in de gemeente het woord te voeren.”

En wie niet luisteren wil, moet voelen natuurlijk. Het geweld tegen vrouwen werd op die manier niet alleen getolereerd maar zelfs aangemoedigd. Diezelfde minachtende houding tegenover de vrouw vinden we later terug in de Koran. “De mannen zijn zaakwaarnemers voor de vrouwen, omdat God de een boven de ander heeft bevoorrecht...,” aldus Soera De Vrouwen (4:34). En: “(Vrouwen), Blijft in uw huizen en stelt uw schoonheid niet ten toon als in de vroegere dagen der onwetendheid,” staat in soera 'De Confrères' of 'De Partijschappen' (33:33).

Tot vandaag stellen heel wat islamitische geestelijken dat de vrouw compleet gehoorzaam moet zijn aan de man, haar hoofd moet bedekken, geen hand mag geven aan mannen, zich niet buitenshuis mag begeven zonder goedkeuring van de man, en aan de seksuele wensen van haar echtgenoot moet voldoen. Een vrouw die haar haren niet volledig bedekt, kan zelfs gedood worden, zoals onlangs nog gebeurde in Iran. Vanaf het begin beschouwde de islam vrouwen als het privébezit van de man. Daarbij werd polygamie aanvaard en door de profeet Mohammed ook zelf beoefend.

Maagdelijkheid

Vrouwen moeten luisteren naar hun mannen, ook op seksueel vlak. Kerkvaders, priesters, rabbijnen, imams en tal van theologen hebben dat er eeuwenlang ingehamerd. Ze waren letterlijk en figuurlijk geobsedeerd door seks. Met als eerste vraag: is seks op zich wel aanvaardbaar en wenselijk? In de eerste jaren van het christendom bestonden al afkeer van de geslachtsdaad en verering van de maagdelijkheid. Had Maria immers niet haar kind ter wereld gebracht ‘met gesloten baarmoeder en vulva’, aldus Bechtel. Waarom zou men kinderen maken als het laatste oordeel en dus het einde van de wereld, toch zo nabij was? De verering van de maagd heeft binnen het christendom altijd een belangrijke plaats gehad. Volgens de 13de-eeuwse heilige Albertus Magnus was maagdelijkheid het teken “van een totale en zuivere liefde voor God”. Maagdelijkheid stond in de late middeleeuwen in hoog aanzien. Tot vandaag spreekt men nog over de kloosterzusters als “de bruiden van Christus”. Kuisheid is naast gehoorzaamheid hun voornaamste regel. De Mariaverering had ups en downs, maar kende in 1950 een hoogtepunt toen paus Pius XII het dogma van de Maria-Tenhemelopneming met ziel en lichaam uitsprak. Zij hoeft het laatste oordeel niet af te wachten, zij is nu al in de hemel juist omdat ze een kind baarde zonder dat ze door een man gepenetreed werd.

Seks en voortplanting

Ondanks tal van verbodsbepalingen op geslachtsverkeer en allerlei beperkingen die de kerk aan haar gelovigen probeerde op te leggen, bleven mannen – uiteraard verleid door die mooie vrouwen – seksueel actief. En dat veranderde vanaf de 9de-eeuw ook de houding van de

kerkvaders tegenover het verwekken van kinderen, al had dat vooral te maken met de gevaarlijke daling van de bevolking in Europa.

Seks was dan toch toegelaten, maar dan wel binnen strikte religieuze regels, alleen met het oog op de voortplanting en nadat de man en de vrouw met elkaar gehuwd zijn. De felste tegenstander van seks omwille van genot werd de heilige Augustinus die elke vorm van vleeselijke begeerte omschreef als een ‘vleselijke zonde’. Wat intussen de aandacht van de theologen trok, was het feit dat vrouwen die niet zwanger waren, ongesteld werden en menstrueerden. En hier kwam een ander misogyn trekje van religies aan de orde, namelijk het probleem van de onreinheid van de vrouw. Volgens Bechtel ligt daar “een van de diepste grondslagen van de angst van de man voor de vrouw”. Volgens de Hebreeuwse Bijbel en de uitleg daarvan in de Joodse Misjna is de vrouw tijdens haar menstruatie zeven dagen onrein. In die periode heeft ze zowat dezelfde status als een lijk, want mannen mogen haar dan niet aanraken. In Leviticus (15:19-25) staat het als volgt: “Ieder die haar aanraakt is tot de avond onrein.” Eventuele gemeenschap moest dan met verbanning worden gestraft. Ook in de islam worden vrouwen tijdens de menstruatie als onrein beschouwd. Vrouwen mogen gedurende deze periode niet vasten, bidden of de gebedsruimte van een moskee binnengaan. Penetreren is dan verboden. Ook de heilige Hiëronymus verwierp copulatie op het moment dat dit “weerzinwekkend bloed” vloeit.

Het menstratiebloed, en dus de vrouw op zich, werd vaak afgeschilderd als een soort voortbrengster en verspreider van gif. Zo schreef bisschop Isidorus van Sevilla in de 7de-eeuw het volgende: “... door contact met dit (menstruatie)bloed kunnen de vruchten niet kiemen, druivensap wordt azijn, de gewassen kwijnen weg, de bomen verliezen hun onrijpe vruchten, het ijzer verroest, koperen voorwerpen worden zwart. Als de honden ervan eten, worden ze tot dolheid gebracht, asfalt dat noch door ijzer, noch door water wordt opgelost, lost zich vanzelf op als het door dit bloed wordt bezoedeld.”

Buiten de menstratieperiode mocht de man zijn gang gaan, met of tegen de toestemming van de vrouw. Toch probeerde de kerk geslachtsgemeenschap in te tomen. Zo mocht men geen seks hebben op zondagen, om de Dag des Heren niet te bezoedelen. Op die dag moest alle aandacht gaan naar God en niet naar vleeselijke ver-

lokkingen. Ook feestdagen waren verboden, net als de week voor Kerstmis en de verschillende vastenperiodes. Soms viel ook woensdag als boetedag weg, en ook vrijdag omdat het dag van Jezus' dood was. De Franse historicus Jean-Louis Flandrin berekende dat er met al die verbodsbepalingen nog maar zo'n 90 dagen overbleven om te neuken, voor zover de vrouw niet zwanger of onrein was. In de praktijk betekende dit dat er nog gemiddeld 44 dagen per jaar overbleven. Nog een geluk dat veel mannen liever een vreselijke vleselijke zonde begingen, zo niet dan was de mensheid in onze contreien uitgestorven.

Variaties

Ook over de positie van man en vrouw tijdens de liefdesdaad braken theologen hun hoofd. In elk geval verwierpen theologen dat de vrouw boven op de man ging liggen. Dat zou immers afbreuk doen aan de vaste overtuiging van de kerk dat de man als koning van de schepping, de dominante persoon in het gezin was. Vrouwen die toch op een man klommen om erop te rijden waren volgens hen hoeren. Ook voor- en naspel waren uitdrukkelijk verboden, want nogmaals, het ging niet om plezier te hebben wel om een kind te verwekken. Om die reden raadde men in de 17de-eeuw gehuwde vrouwen aan om 's nachts een lange donkere nachtjapon te dragen die al haar delen bedekte met enkel een opening op de plek waar ze gepenetreerd moesten worden.

Meer lichamelijke aanrakingen waren volgens de strenge theologische regels verboden. Volgens Bechtel keurde de paus tot 1950 zelfs strelingen en kussen af. En tot in de jaren '70 bleef men in Italië vanop de kansel preken dat vrouwen hun man ter wille moesten zijn.

Maar goed, kinderen maken mocht dus, en in de loop der tijden werd het door de kerk zelfs steeds meer aangemoedigd, om steeds meer gelovigen te kweken. Om die reden verzetten religies zich fel tegen homoseksualiteit. Daar konden geen kinderen van komen, dus dat was een doodzonde. In de Zuidelijke Nederlanden werden in de 15de en 16de-eeuw ook lesbische vrouwen op de brandstapel gezet. Vandaag gooien radicale moslims van IS homo's van daken.

Ook masturbatie of onanie werd door de kerk streng veroordeeld. In de eerste plaats omdat het beleven van genot op zich onaanvaardbaar is. Ten tweede omdat dit zou leiden tot zondige gedachten en dat kan tot verslaving leiden. Allerlei geestelijken probeerden potentiële masturbeerders af te schrikken met straffen van God of door ze wijs te maken dat ze daardoor impotent, doof of blind zouden worden.

Maar de belangrijkste reden voor een verbod op masturbatie door mannen was dat ze hierdoor hun kostbaar zaad verspilden. In het Bijbelse boek Genesis (38:8-10) staat het verhaal van een zekere Onan die na de dood van zijn broer van Juda het bevel kreeg om diens weduwe Tamar te bezwangeren. Hij deed dat niet en, zo staat in Genesis, "hij verspilde zijn zaad op de grond" waarna hij ter dood werd gebracht door God. U bent dus gewaarschuwd mocht u de aandrang voelen om uw zaad te verspillen.

Iemand die op dat vlak alvast geen risico wil nemen is Thierry Baudet. In een interview zei hij dat hij niet meer zou masturberen om zichzelf te sparen voor zijn vriendin. Vlaams Belanger Dries Van Langenhove, op-

richter van de extreemrechtse Vlaamse groepering Schild & Vrienden, sloot zich daarbij aan en belofde niet naar porno te kijken om zijn mannelijke krachten te sparen voor het echte werk.

Contraceptie

De kerkleiders stonden evenmin toe contraceptie te gebruiken. Voorbehoedsmiddelen verhinderen immers de kans om kinderen te krijgen. Wel liet de Rooms-katholieke kerk in het begin van de vorige eeuw het systeem van de periodieke onthouding toe. Dat liep vaak mis zodat het leidde tot ongewilde zwangerschappen. De coïtus interruptus als alternatief is moeilijk toepasbaar en onbetrouwbaar. De kerk heeft zich heel lang als een duivel in een wijwatervat verzet tegen meer betrouwbare voorbehoedsmiddelen zoals het condoom, de pil, het spiraaltje of, godbetert, complete sterilisatie bij man of vrouw. Paus Johannes Paulus II, u weet wel, de paus uit Polen, verzette zich in januari 2005 in Afrika nog tegen het gebruik van condooms uit "respect voor de heilige waarde van het leven en de voortplanting". Dat was een rampzalige uitspraak tot wanhoop van de vele gezondheidswerkers, zeker omdat in heel wat Afrikaanse landen toen AIDS toesloeg.

Kuisheid en trouw waren volgens de katholieke kerk de enige mogelijke remedies tegen de verspreiding van AIDS. Maar in het jaar daarop stierven ongeveer twee miljoen mensen aan de gevolgen van hiv. Over diezelfde paus is onlangs bekend geraakt dat hij het grootschalig seksueel misbruik van kinderen door priesters en enkele bisschoppen verdoezelde. Twee maten, twee gewichten, het is een kenmerk van de kerk door de eeuwen heen.

De vrouw in de historie

Maar terug naar de vrouw. Verdedigers van religies en van de katholieke kerk in het bijzonder, stellen dat het eerder, in de Griekse oudheid, de Romeinse tijd en Noord-Europa, niet veel beter was gesteld met de situatie van de vrouw. Zo bestaan er heel wat Griekse misogynie filosofische teksten, maar evenzeer heel wat blijken van waardering. In de Odyssee van Homerus staan vrouwen vaak op een voetstuk en worden ze geprezen. Hun schoonheid wordt niet gezien als een kil gevaar of een sluwe eigenschap, maar als een esthetisch gegeven gekoppeld aan warmte en liefde. De Griekse schrijver Aristophanes koppelt in zijn komedie *Lysistrata* de vrouwe-

lijke sensualiteit aan intelligentie en kracht. Om een einde te maken aan de Peloponnesische oorlog bezetten de Atheense vrouwen de Acropolis en komen met een even eenvoudig als probaat voorstel: zolang de mannen geen vrede hebben gesloten, mogen ze niet aan hun vrouwen komen en ontvangen ze geen seksueel genot. Nog nooit was een oorlog zo snel afgelopen.

De Grieken en Romeinen hebben tal van beelden opgericht ter ere van hun vrouwelijke godinnen. Het meest sprekende is de **Aphrodite van Knidos** van de beeldhouwer Praxiteles, een monumentale vrouwenfiguur die hij volledig naakt heeft afgebeeld. Dit beeld van Aphrodite, de godin van de schoonheid, werd in een open schrijn geplaatst om de burgers de kans te geven haar van alle zijden te kunnen bekijken. Volgens de overlevering waren er mannen die verliefd werden op het beeld, en Plinius beschrijft zelfs dat een hitsige toeschouwer 's nachts bij het beeld masturbeerde.

Wat een verschil met de destructie van heidense tempels, beelden en geschriften door vroege geradicaliseerde christenen vanaf de 4de-eeuw na Christus. Zo onthoofdden ze het beeld van Athena en vernietigden ze de tempel van deze godin in het jaar 385 in Palmyra. Maar ook een beeld van Aphrodite moest er in het jaar 385 door de vroege christenen aan geloven. Het werd onthoofd, de neus afgebroken en op het voorhoofd griftten ze een christelijk kruis alsof ze haar, tegen haar zin natuurlijk, wilden dopen. Even sprekend was de moord in 415 door fanatieke christenen op de bekende filosoof en wiskundige Hypatia van Alexandrië. Door haar wetenschappelijke manier van werken kwam ze al snel in conflict met het christendom. Gestimuleerd door de lokale bisschop Cyrillus, die haar voorstelde als een heks, werd Hypatia door fanatieke christenen op een beestachtige manier vermoord. "Ze scheurden haar de kleren van het lijf en sleepten haar door de straten, totdat ze dood was. Toen brachten ze haar naar een plaats, die Cinaron heette, en verbrandden haar lichaam met vuur", aldus de schrijver Johannes van Nikiu in de 7de eeuw. De kerk heeft Cyrillus later heilig verklaard.

Heksenjacht

Die vijandige houding van de kerk tegenover de vrouw zou later nog veel dramatischer vormen aannemen. Paus Innocentius VIII schreef in 1484 de beruchte bul *Summis desiderantes affectibus* (Omdat we ten zeerste verlangen) waarmee hij zijn goedkeuring gaf aan de vervolging van magiërs en heksen. De belangrijkste rechtvaardigingen hiervoor vond hij in een uitspraak uit Deuteronomium (18:10): "Onder u zal niet gevonden worden, die zijn zoon of zijn dochter door het vuur doet doorgaan, die met waarzeggerijen omgaat, een huichelaar, of die op vo-

gelgeschrei acht geeft, of tovenaars", en een spreuk uit Exodus (22:18): "Een toverares zult gij niet laten leven". Op basis van het boek *Maleus Maleficarum* geschreven door twee dominicanen, Heinrich Institoris en Jacob Sprenger, werden tussen 1450 en 1750 in grote delen van Europa meer dan 60.000 vrouwen door de inquisitie aangeduid als heks, gefolterd en levend verbrand of verdronken. Vermeende heksen werden soms in het water gegooid. Als ze verdronken, werden ze als onschuldig beschouwd. Maar vrouwen die het overleefden werden ervan verdacht hulp te hebben gekregen van de Duivel en werden alsnog verbrand.

Niet alleen katholieke geestelijken riepen op tot heksenvervolging, ook Luther, Calvijn, Zwingli en tal van andere protestantse leiders riepen op tot het uitroeien van hekserij. De aanklachten tegen de vrouwen hadden vaak een misogynie, erotische grondslag. Zo verweet men heksen dat ze op een soort heksensabbat met de duivel copuleerden. Maar ook dat ze al dan niet getrouwde mannen in hun netten vingen wat dan weer de woede van de andere vrouwen opriep die op hun beurt andere vrouwen beschuldigden van hekserij.

Zo werd een hele reeks opeenvolgende heksenprocessen op gang gebracht. Vermeende heksen werden gemarteld tot ze zichzelf beschuldigden van die absurde aanklacht dat ze een affaire hadden met de duivel en zelfs andere vrouwen beschuldigden, want op een heksensabbat moesten volgens theologen toch meerdere vrouwen aanwezig zijn. Zo vermoordde men tienduizenden meisjes en vrouwen in naam van God. Het is nog steeds een van de donkerste perioden van het christendom.

De onderdrukking van vrouwen gebeurde (en gebeurt) niet alleen in het christendom. De ondergeschikte posities van vrouwen in joods-orthodoxe geloofsgemeenschappen, onder radicale moslims en in de lagere kasten in India zijn daar trieste voorbeelden van. Denk aan Bibi Aisha die in Uruzgan (Afghanistan) leefde. Op twaalfjarige leeftijd werd ze uitgehuwelijkt aan een plaatselijke Talibanstrijder. Omdat ze werd mishandeld, keerde ze terug naar haar ouderlijk huis. 's Nachts werd ze weer opgehaald van huis en op bevel van een plaatselijke Talibancommandant werden haar oren en neus afgesneden als straf omdat ze was weggelopen.

Uiterlijk schoon

Tenslotte hebben theologen zich de voorbije 19 eeuwen ook bezig gehouden met de kleding, de haartooi en de make-up van de vrouw. De heilige Augustinus gaf de volgende richtlijnen: "Laat uw kledij niets opvallends hebben. Laat uw sluiers niet doorzichtig zijn. Laat uw haar niet zichtbaar zijn. Laat het niet slordig in de wind

waaien of kunstig zijn opgemaakt.” Dezelfde richtlijnen horen we vandaag in de islam. Dat gold ook voor make-up. In de Oudheid werd dat vaak gebruikt, maar de kerk maakte daar een einde aan. De heilige Bernardus van Siena zei het als volgt: “Door zich op te dirken spreekt de vrouw het gezicht tegen dat God voor haar heeft gekozen, ze lokt de mannen en gedraagt zich als een vulgaire prostituee.” De kerkvader Thomas Van Aquino veroordeelde het dragen van mooie kleding als een doodzonde. Hij had het vooral gemunt op korsetten en zichtbare décolletés.

Heeft de kerk, hebben religies, en hebben wij hier iets geleerd van die eeuwenlange haat van de mannelijke geestelijken tegen vrouwen? Eerlijk gezegd, ik geloof het niet. Onderhuids leeft bij veel mannen nog steeds een zekere mate van misogynie. Dat wordt de laatste jaren nog versterkt door de opkomst van extreemrechts in de hele wereld. Trump zei in 2017 dat “bij vrouwen alles toegelaten is als je beroemd bent. Je kunt ze in hun kruis grijpen, je kunt alles doen”; “Grab them by the pussy”, zo zei hij. In Indonesië is onlangs een nieuw wetboek van strafrecht goedgekeurd, met goedkeuring van de islamitische geestelijken. Seks voor het huwelijk en ongehuwd samenleven zijn voortaan strafbaar, het promoten van anticonceptie wordt er verboden, en abortus na verkrachting is na de eerste 40 dagen van de zwangerschap niet toegelaten. In Polen is het afbreken van de zwangerschap omdat de foetus ernstige afwijkingen vertoonde, sinds 2021 niet meer toegestaan, hier met goedkeuring van de machtige katholieke kerk. Op Malta is abortus in alle omstandigheden verboden, dus ook als het leven van de vrouw in gevaar is of als ze verkracht is.

Wat nu?

Was en is het de bedoeling van God dat vrouwen ondergeschikt zijn aan mannen? Waarom staat in alle ‘heilige’ teksten dat vrouwen moeten luisteren naar hun man? Er

zijn maar twee mogelijke antwoorden. Ofwel heeft God dat inderdaad bevolen en dan ziet hij vrouwen als minderwaardige wezens. Ofwel hebben mannen een God uitgevonden om hun superieure positie veilig te stellen. Dat laatste blijkt alvast uit de manier waarop de kerkvaders vrouwen voorstelden. Ze eisen van de gelovigen dat ze hun begeertes intomen, boete doen en zich desnoods zelfkastijden. Alles wat met seksuele begeertes te maken heeft, wordt afgekeurd. Koppel daaraan de misogynie in de diverse godsdiensten en we begrijpen hoezeer vrouwen tot diep in de 20ste eeuw gevangen zaten in een religieus moralistisch keurslijf van het christendom, en zelfs tot vandaag in de islam en het orthodoxe jodendom.

In Israël zien we zelfs een toename van orthodoxe joden die de sekselijkheid willen terugdraaien en opkomen voor gescheiden ruimtes voor mannen en vrouwen. Veel orthodoxe joden beschouwen vrouwen als minderwaardig, onrein en derhalve ongeschikt om God op aarde te vertegenwoordigen. En wie wil nu in één ruimte zitten met potentieel onreine wezens? Dat bleek nog eind 2011 toen leden van de ultraorthodoxe Haredim niet op een bus wilden stappen omdat een vrouw weigerde haar plaats af te staan en achteraan te gaan zitten.

En wat nu, mannen? Het is aan ons om in dergelijke gevallen steeds de kant van de vrouw te kiezen. Het is aan ons, als atheïsten, om al die religieuze nonsens zo fel mogelijk te bestrijden. Ofwel heeft God al die misogynie uitgevonden en is hij een monster. Ofwel hebben mannen God uitgevonden en zijn zij de monsters. Vandaar mijn oproep. Kies voor atheïsme als basis voor de moraal. Een moraal waarin elke mens, waar ook in de wereld, als gelijke behandeld wordt.

Vrij denken onder Hitler

door **Anton van Hooff**

‘Ben je alweer naar een film over de Tweede Wereldoorlog aan het kijken? Krijg je er niet genoeg van?’ vraagt mijn zoon. Inderdaad blijf ik bij het zappen langs de satellietzenders regelmatig hangen bij een van de Duitse reclamezenders, die vaak series over WOII uitzenden.

Vergangenheitsbewältigung?

Eerst ervoer ik de programma's als een welkome vorm van Vergangenheitsbewältigung' (klaarkomen met het verleden), want ze verheerlijken dat stuk geschiedenis allerm minst. Maar waarom zijn zenders die met het oog op de reclame veel toeschouwers moeten trekken, zo gul met die series? Hopelijk zitten veel Duitsers ernaar te kijken om klaar te komen met de vraag hoe hun volk, het beschaafde ter wereld, zo kon ontaarden. Ik ben echter bang dat toch de fascinatie voor een 'grote tijd' de drijfveer is. Voor mij gaat het om de vraag hoe ik zou zijn, zo leg ik mijn zoon uit. Zou ik niet besmet worden door de vergiftigende atmosfeer van een autoritair systeem?

De ongeest van de tijd

Je kunt jezelf namelijk niet wijsmaken ongevoelig te zijn voor de geest van de tijd. Terugkijkend op mijn leven denk ik aan de jaren zestig en zeventig, de tijd van 'het moet kunnen'. Daaraan heb ik toch ook mee-

gedaan – een beetje maar, hoor. Later als studieadviseur maakte ik de omslag mee van grote gevoeligheid naar zakelijkheid. Eerst was een verbroken relatie een geldig excuus voor studievertraging, maar opeens waren we het erover eens dat je moest leren tegenslagen te verwerken; zo was het in het grote leven immers ook. Hoewel ik altijd sociaaldemocraat ben gebleven ben ik er niet gerust op dat ook ik niet gevoelig ben geweest voor het marktdenken.

Africhting in een autocratie

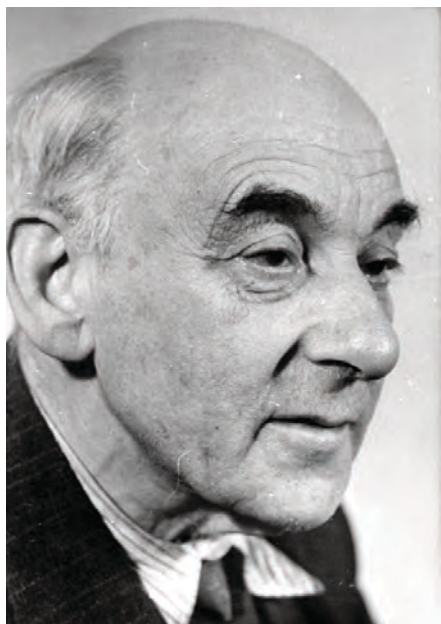
Nu zijn zulke mentaliteitsveranderingen onschuldig van aard. Ze maken je er alleen van bewust dat de maatschappij de eigen houding beïnvloedt. Als dat zo is in een vrije samenleving, hoe is het dan als een autocratisch regiem een eenzijdige boodschap oplegt? Nu kan wat in Poetins Rusland en Xi Jinpings China aan africhting gebeurt, worden afgedaan als eigen aan een verre, vreemde samenleving. Wij zijn echter tenslotte van 'Duitschen bloed'?

Vrije geesten in een dwangregiem

Ze waren er wel, mensen die onder de Hitlerdictatuur zichzelf bleven. Ik denk allereerst aan **Viktor Klemperer**, van wie ik de dagboeken, vooral die over 1933-1945, verslonden heb. Hij, geëmancipeerd, gedoopt, oorlogsvrijwilliger, getrouwd met een 'Arische' vrouw, werd door het nazisme tot Jood gemaakt. In zijn wurgend isolement vond hij een toevlucht in dagboeken, die in de kliniek van een vriendin werden verstopt. Door zijn 'gemengde huwelijk' werd hij pas begin 1945 opgevoerd voor deportatie. Het bombardement op Dresden 13/14 februari redde hem.

Er waren er meer die zich in het geheim onttrokken aan de ongeest van de tijd. Door een boekbespreking werd ik attent gemaakt op **Anna Haag** (1888-1982). Zij begon, 52 jaar oud, op 10 mei 1940 dagboekantekeningen te maken. Als democraat verfoeide ze het Hitlerisme, dat toen zijn misdadig karakter definitief verraadde. Ze drukt haar

Gier

weezin uit over de oorlogsmisdaden die uit naam van haar volk in Polen en Rusland en tegen de Joden werden begaan. Wat klaagden haar landgenoten over de 'terreurbombardementen'? Waren ze er zelf niet meer begonnen: Warschau, Rotterdam, Londen, Coventry? De Duitsers verdienen het afgestraft te worden voor alle misdaden die ze minstens hadden laten gebeuren. Anna, die stiekem de BBC luisterde, begroette de geallieerde overwinningen, zoals die van El Alamein en Stalingrad. Ze zag de onherroepelijke nederlaag en bezetting als een bevrijding en mogelijkheid tot radicale vernieuwing. Ik heb *Die geheimen Tagebücher der Anna Haag* in een ruk uitgelezen; zo hoop ik ook mezelf te blijven als ooit een politieke nacht over ons zou neerdalen

Literatuur:

Anna Haag, »Denken ist heute überhaupt nicht mehr Mode«, *Tagebuch 1940-1945*, Reclam 2021

Nederlandse versie: Anna Haag: *Vreemdeling in eigen land. Het oorlogsdagboek van Anna Haag* ('Denken ist heute überhaupt nicht mehr Mode'), vert. Irene Dirkes en Lucienne Pruijs, Alfabet 2023

Over Anna Haag in de context van de tijd met uitvoerige citaten uit het dagboek:
Edward Timms, *Die geheimen Tagebücher der Anna Haag. Eine Feministin im Nationalsozialismus*, Scoventa 2019.
Engels origineel: *Anna Haag and the Secret Diary of the Second World War. A Democratic German Feminist's Response to the Catastrophe of National Socialism*, Peter Lang 2016

Warschau, 1939

Het levenseinde

door **Harry Ansems**

Wat wij ervaren als onze menselijke geest (sommigen spreken van de 'ziel') is niets meer of minder dan een verschijnsel dat mogelijk is geworden door een evolutieproces van miljarden jaren. In de lange lijn van de evolutie op onze planeet is er een ontwikkeling naar een steeds betere en steeds effectievere aanpassing aan de omgevingsomstandigheden. Ergens in het verre verleden werden moleculen omgevormd in levende cellen. Die konden zich handhaven en uitbreiden door de mogelijkheid van reproductie ofwel voortplanting. Er ontstond een primitief soort bewustzijn. Dat wil in dit geval zeggen: eencellige en later meercellige wezentjes waren in staat externe prikkels waar te nemen, zoals zonlicht en weersomstandigheden, en waren in staat daarop te reageren. Later ontwikkelden meercellige wezentjes zich tot planten. En planten mogen dan wel geen bewustzijn hebben, zoals wij mensen dat hebben, maar zij beschikken wel over een primitief waarnemingsvermogen en over een individueel intern verwerkingssysteem dat vrijkomende energie door het eigen lichaam leidt. Immers onder de invloed van zonlicht en regen wordt de plant in zijn biologisch systeem er al toe gedreven te groeien en zaden te ontwikkelen. In een latere fase ontwikkelden zich sommige planten tot dieren. Dieren hebben al een hogere vorm van wat we een primitief bewustzijn kunnen noemen. Zij beschikken over een, zij het nog beperkte, hersenstructuur. Zij zijn niet meer aan een vaste plaats gebonden en kunnen door grotere zelfstandigheid sneller en effectiever reageren op de omgeving. Het dier voelt middels zijn (beperkte) hersenen wel de pijn van een vijandelijke aanval; het dier kan daardoor reageren met vluchten of vechten. Tevens beschikken planten en dieren over

het vermogen om een bepaalde relatie te onderhouden met soortgenoten.

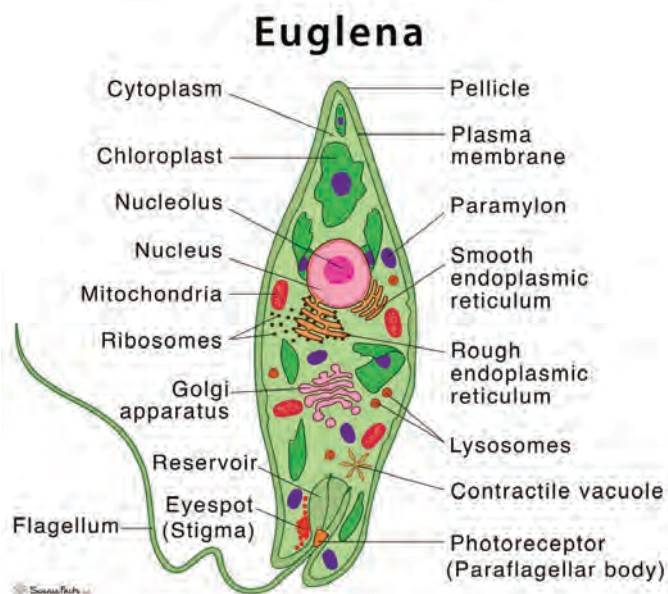
Mensen maken gebruik van een reflexief bewustzijn. Zij beschikken over een uitgebreid hersensysteem, ook wel brein genoemd, waarin snelle interactie tussen de verschillende hersengebieden mogelijk is. Als mensen iets waarnemen, kunnen zij onmiddellijk terugkoppelen naar die hersengebieden waar herinneringen en emoties zijn opgeslagen. Dat biedt enorm veel meer mogelijkheden. Terwijl dieren nog voornamelijk in het hier en nu leven, kunnen mensen moeiteloos oude ervaringen ophalen en gebruiken en zich tevens toekomstige situaties inbeelden en zich daarop voorbereiden. Een verschil met dieren is ook dat mensen dankzij hun uitgebreide brein veel betere mogelijkheden hebben om als individu te denken en op te treden.

De menselijke geest is niets meer of minder dan het fysieke vermogen tot neurale terugkoppeling

Veel mensen kunnen niet aanvaarden dat de menselijke geest niets anders is dan een verwerkingsproces in onze materiële hersenen. Het idee van velen is dat wat wij in onze hersenen ervaren iets geheel anders is dan het lichaam zelf en dus geheel losstaat van het lichaam.

Nu is het inderdaad zo dat onze geestelijke vermogens, die in de kern biologisch van aard zijn, in de loop van de evolutie overgegaan zijn in een andere eigenschap, namelijk de zeer bijzondere immateriële/subjectieve beleving met de daarbij horende typisch menselijke gevoelens en emoties. Maar zoals hiervoor aangegeven, treffen we die subjectieve beleving ook al aan in de dierenwereld, zij het in beperktere vorm. Veel mensen ervaren de innerlijke beleving en de gehele gedachtenwereld die daaruit voortspuit, als een wonderbaarlijk mysterie. Op zich is daar niet zoveel mis mee, mits men zich maar niet verschuilt achter primitieve mythische boeken en bekrompen ideologieën. Toegegeven, uiteindelijk is de gehele natuur een mysterie dat zich zeker (nog) niet tot in de kern laat doorgronden. Het misverstand is evenwel dat mensen geneigd zijn de subjectieve menselijke geestelijke beleving te zien als een fenomeen op zich dat geheel losstaat van de levende natuur en dus wel door ingrijpen van een god aan de mensheid moet zijn toegestaan. Wie echter oog heeft voor de plaats van de mens in de gehele natuur en in de tijd, heeft daarvoor die onbevozen scheppende hand van een speciale god niet nodig.

Veel mensen zullen zich bovendien verzetten tegen het idee dat dat ook planten en dieren een (primitieve) eigen geest hebben. Zij gaan ervan uit dat alleen mensen daarover beschikken. Frappant is dat men dit aanneemt voor het fenomeen van de geest, maar dat men dit weer niet aanneemt voor het fenomeen van het menselijk leven. Dat het leven in de cellen van ons lichaamsweefsel geheel verdwijnt bij de dood van het lichaam wil men wel aannemen, maar niet dat op dat moment tevens de individuele menselijke geest verdwijnt. En toch zijn er

De Euglena is een eencellig organisme dat zowel dierlijke als plantaardige kenmerken heeft. Het richt zijn beweging naar het licht en heeft daartoe een lichtgevoelig orgaan, hier aangeduid met 'eyespot'.

duidelijke parallellen tussen het fenomeen leven en het fenomeen geestvermogen. Het een kan niet zonder het ander. De geest komt voort uit en is afhankelijk van levende lichaamscellen. In de evolutie is de ontwikkeling van het geestvermogen een logisch nevenverschijnsel van de ontwikkeling van het leven.

Het is zonder meer een feit dat levende cellen de eigenschap hebben een primitief waarnemingsvermogen of bewustzijn te onderhouden, wat zich in de evolutie uiteindelijk ontwikkeld heeft tot ons reflexieve bewustzijn. In de evolutie is het materiële menselijke brein zodanig in omvang toegenomen dat het 80 tot 100 miljard neuronen (hersencellen) bevat, die elk tussen de 1000 en 100.000 contacten kunnen maken. Dit uitgebreide levensysteem van het menselijk brein maakt het mogelijk om heel gedifferentieerd waar te nemen en te voelen. En daarbij wordt ook nog eens gebruik gemaakt van een sterk in omvang toegenomen stelsel van ingesleten patronen, ook wel intuïtie genoemd. Een vanzelfsprekende volgende stap is dat het denken ontstaat. Door de grotere flexibiliteit van het brein kunnen wij mensen onszelf een plaats geven in ruimte en tijd. En alles bij elkaar ervaren wij dit als het hebben van een eigen geest.

Voortschrijdend inzicht in onze historische misvattingen

- Onze aarde is niet het middelpunt van het heelal en zelfs niet eens van ons zonnestelsel (Copernicus).
- Wij mensen nemen geen aparte soevereine positie in binnen de ons omringende natuur. Wij zijn onderdeel en geheel afhankelijk van de omringende planten- en dierenwereld, waaruit wij zijn voortgekomen. (Darwin).
- Er bestaat niet een superieure mensensoort met daarnaast allerlei ondersoorten of rassen met aanzienlijk afwijkende biologische verschillen (Hitler c.s.). Integendeel, uit genetische onderzoeken is gebleken dat alle huidige mensen op de wereld tot slechts een en dezelfde biologische soort behoren.
- Wij mensen zullen niet van een of andere god een voor onze privé persoon gereserveerd eeuwigdurend paradijs krijgen. Steeds meer mensen zijn er intussen wel achtergekomen dat veel bidden en het aanroepen van bijbel- of koranteksten ook niet helpt. De dood is tevens het einde van ons individuele lichaam en van onze individuele geest.

Toch ervaren nog veel mensen het hebben van een eigen geest als een puur privébezit. Maar daar valt heel wat op af te dingen. Op de eerste plaats is het hebben van ons geestvermogen iets wat we delen met miljarden soortgenoten, ieder met praktisch dezelfde biologische hersenstructuur. Maar belangrijker nog is dat onze geest tijdens ons leven zich alleen kan ontwikkelen in voortdurende interactie met soortgenoten. Vanaf de geboorte worden

hersenverbindingen aangemaakt en versterkt door communicatie met ouders, met familie, met bekenden, met onderwijzers en door omgaan met communicatiemiddelen. De vorming van de menselijke geest tijdens ons leven is dus allesbehalve een individuele aangelegenheid. Ons zelfgevoel is afhankelijk van de omgang met anderen. Wij ervaren ons *zelf* pas echt in de communicatie met onze soortgenoten/medemensen.

Wel is het zo dat het typisch menselijke reflexieve bewustzijn heeft geleid tot een vorm van denken die aan de basis ligt van onze *culturele evolutie*. Daaronder verstaat men de gehele ontwikkeling van de menselijke beschaving, onder meer op technisch, economisch en sociaal vlak. Deze culturele evolutie is gevormd door de ingrijpende interactie van mensen en van menselijke samenlevingen. Een aanzet tot culturele evolutie komen we ook al tegen bij bepaalde diersoorten, zoals mensapen die van elkaar leren om met gebruik van hulpmiddelen mieren te vangen of een kokosnoot te kraken. Maar met

het verschijnen van *homo sapiens* is de culturele evolutie in een ongekeerde versnelling geraakt. Kennis en kunde werden generatie op generatie doorgegeven en stapelden zich op. Kunst, bewerking van grondstoffen en industrialisatie ontstonden en ontwikkelden zich in duizelingwekkende vaart.

Er zijn overeenkomsten tussen biologische evolutie en culturele evolutie, zoals het darwinistische principe van variatie, selectie en nieuwe verschijningsvormen, maar een groot verschil is toch wel het enorme tempo waarin de culturele evolutie zich sinds Homo Sapiens kan voltrekken.

Ook al beschikken alle mensen wereldwijd over praktisch dezelfde hersenstructuur, dan wil dat nog niet zeggen dat de producten van de menselijke geest tussen mensen onderling niet flink kunnen verschillen. Terwijl de biologische evolutie traag werkt en wat de mensheid betreft al praktisch 100.000 jaar nauwelijks veranderd is, heeft de culturele evolutie haar snelle vooruitgang te

danken aan een grote variabiliteit van het menselijke mentale vermogen. In feite is geen enkel menselijk karakter precies hetzelfde. Zoveel hoofden, zoveel zinnen. Dat leidt tot specialisatie en verdeling van arbeid en dat heeft een grote meerwaarde voor de mensenmaatschappij. Hierin verschilt de mens van dieren als mieren en bijen, die slechts een starre, uniforme mentale gerichtheid kennen. Opgemerkt moet worden dat juist het individuele gevoel van zelfwaarde tevens de motor is van samenwerking met anderen. Een gespecialiseerd individu is sterk afhankelijk van anderen en moet wel samenwerken. Dit moet dus wel onderscheiden worden van een sterk ik-gericht, egoïstisch ingesteld individu dat niet gericht is op enige vorm van echte verbinding met anderen. Zo een zal uiteindelijk weinig bijdragen aan de menselijke gemeenschap. Het lijkt er overigens niet op dat de variabiliteit tussen individuen gaat afnemen, ook niet door migratie en vermenging van culturen. De verschillen worden eerder verder verfijnd. Iedereen kan wel ergens een bijzondere aanleg voor hebben en voor meerwaarde zorgen, ook mensen uit andere culturen.

Als individu is een mens beperkt en eindig

In de gehele ons omringende natuur eindigen leven en geest van individuele wezens wanneer zij een bepaalde cyclus in de tijd hebben doorlopen. Het werkt kennelijk zo, dat op gegeven moment het individu geen waarde meer kan toevoegen voor zichzelf noch voor zijn natuurlijke omgeving en dan plaats moet maken voor nieuwe soortgenoten. We zien zelfs dat dit proces nog versneld wordt bij overbevolking: planten die geen ruimte meer hebben om te groeien, dieren die door hun massaliteit geen voedsel meer kunnen vinden, menselijke gemeenschappen die als gevolg van overbevolking roofbouw gaan plegen op de omringende natuur of oorlog gaan voeren. Een teken aan de wand! Maar in tegenstelling tot de dierenwereld kunnen mensen door hun culturele evolutie ook het lot in eigen hand nemen: kennis overdragen en delen, gericht omgaan met technieken en hulpmiddelen en ook de overbevolking tot staan brengen.

Maar waarom denken wij zo vaak als individu onmisbaar te zijn te midden van die miljarden andere individuen? We moeten dit wel nuanceren. In de bloei van ons leven en zolang ons lichaam nog niet het einde nadert, willen wij natuurlijk maar één ding en dat is voortleven en daarbij de gevoelens en emoties beleven die gekoppeld zijn aan het hebben van een eigen lichaam en eigen hersenen.

Maar uit heel veel diepte-interviews, door deskundigen afgenomen van mensen, die door hoge ouderdom of door onherstelbare ziekte nog slechts een afgeleefd lichaam hebben, is gebleken dat deze mensen in feite echt geen behoefte meer hebben aan een eeuwig voortleven van hun lichaam en ook niet van hun geest. Zij willen slechts rust. Iets anders is dat er tegen hun levens-einde ook nog genoeg mensen te vinden zullen zijn die (zeker in het bijzijn van hun kinderen) desnoods tot het bittere

einde toe de door priesters, dominees en imams ingehamerde spreuken zullen blijven herhalen van een aan hen beloofd eeuwig paradijs en een weerzien met hun dierbaren. Als zij daar behoefte aan hebben, dan zij dat zo. Je vraagt je wel af hoe het er in een dergelijk paradijs aan toe zal gaan. Het moet er wel druk zijn! Een twintigtal generaties terug heeft elk mens al miljoenen voorouders langs vaders- en moederszijde. En wat doen we met nog verdere voorouders, de aapachtige proconsul e.d.? Willen we die allemaal ontmoeten? Of willen we alleen onze huidige kleine familiekring weer zien? Dat laatste staat garant voor flinke familieruzies. Eeuwig met hetzelfde kringetje personen omgaan, dat houdt niemand vol.

We kunnen tenslotte toch niet anders dan constateren dat de hele gedachte van een individueel eeuwig voortleven op een menselijke illusie berust. Als deze gedachte alle in nood verkerende individuen (en niet te vergeten hun profeten en geestelijke leiders) vaak goed uitkwam, dan valt dit achteraf nog wel te begrijpen. Maar of dit nog van realiteitszin getuigt in een wereld waarin al zoveel kennis is opgebouwd over de werking van het menselijk lichaam en de menselijke geest? Er is nooit enig bewijs gevonden van een steeds voortlevend individueel lichaam of geest. Immers de stoffelijke resten van alle menselijke individuen vallen onherroepelijk weer uiteen tot op atomair niveau. En ook de individuele menselijke genen leven niet zo maar voort, zoals velen schijnen te denken. Al na een paar generaties zijn ieders genen al zodanig vermengd en veranderd, dat er van het oorspronkelijke genenbestand maar weinig over is. Het is dus niet zo dat je je specifieke zelf weer tegenkomt in je eigen (achter)kleinkinderen.

Van de andere kant kun je zeggen dat het ook niet allemaal zo zwart-wit hoeft te zijn. Veel religieus opgevoede personen zien tegenwoordig het paradijs c.q. de hemel toch veel meer als een min of meer abstracte toekomst, waarin verbondenheid en liefde heerst. Over de rol van het individu maken zij zich dan niet zo druk, want het zal allemaal wel goed komen, zo zeggen zij.

Vanuit evolutionair wetenschappelijk uitgangspunt zijn er serieuzere opmerkingen te maken. Met betrekking tot het individuele menselijke leven zie je een duidelijke ontwikkelingslijn van een eencellig wezentje in de baarmoeder tot een mensje bij de geboorte met een reeds indrukwekkend hersensysteem. Vervolgens de groei van het nog ik-gerichte kind tot een volwassen mens, die kan functioneren als volwaardig deelnemer aan de collectiviteit van de menselijke samenleving. Als de oude dag aanvangt, neemt de behoefte toe (althans bij de meesten) om opofferingsgezind en dienstbaar te zijn aan (klein) kinderen, vrienden en verdere aardbewoners. Duidelijk is wel dat ook de gefixeerdheid op de eigen persoon dan sterk afneemt.

Tenslotte bij de naderende dood volgt onherroepelijk de berusting, het afstand nemen van de eigen leefwereld en toch ook wel het gevoel bij velen om over te gaan naar een nieuwe dimensie, die voor de beperkte menselijke herse-

nen natuurlijk niet te bevatten is. Maar wat zou dan een nieuwe dimensie kunnen zijn voor al die miljarden individuen die in de loop der tijd zijn overleden? Dat kan onmogelijk een status quo gebeuren zijn waarbij de fysieke of mentale positie van die individuen blijvend wordt gehandhaafd. Wat dan? Het geheel opgaan van al het individuele in een nieuwe collectieve geestelijke dimensie? Hier lijkt het of we bijna de ongefundeerde spiritualiteit

benaderen, helaas. En toch is dit niet eens in strijd met bepaalde evolutionaire principes.

Wij kennen in de natuurwetenschap het verschijnsel van de *emergentie*. Door verbinding tussen onderdelen en onder druk van de massa kan zich spontaan een nieuw fenomeen voordoen. Bij een bepaalde temperatuur veranderen watermoleculen in gas. Afzonderlijke mieren of bijen kunnen helemaal niets. Maar bij een bepaalde groepsmaat vormen zij een ingenieus samenwerkingsstelsel, dat ten goede komt aan hun overlevingskansen. De afzonderlijke menselijke hersencellen zijn tot niets in staat, maar wanneer 80 miljard hersencellen in ons brein met elkaar verbindingen aangaan, ontstaat iets heel moois zoals we wel weten. Maar als je het verschijnsel emergentie gaat toepassen op de menselijke soort, dan zou dit alleen maar een nieuwe toestand kunnen zijn in collectief geestelijke zin, want ook alle andere vormen van emergentie doen zich voor bij overgang naar een sterkere collectiviteit.

Samenvattend kun je zeggen dat er in de evolutie steeds een groei is naar verbinding. De culturele menselijke evolutie wordt vooral gekenmerkt door een voortdurende uitbreiding en intensivering van het gemeenschappelijke geestelijke erfgoed. Onder dit geestelijke erfgoed zou ook kunnen vallen datgene wat ons juist typisch menselijk maakt, het sterke gevoel van zelfwaarde dat we delen met onze medemensen en dat alleen door verbinding met de medemens sterker geïntensiveerd wordt. Het goede (optimistische) nieuws is dan dat het geestelijke erfgoed ook na de dood van de elkaar opvol-

gende individuen gewoon door kan gaan. Overigens is uit onderzoeken gebleken dat streng religieuze mensen veel bang zijn voor de dood dan gematigd religieuze mensen en atheïstisch ingestelde mensen. Waarschijnlijk toch een gevolg van de overdreven aandacht voor zonde, schuld en boete bij eerstgenoemden? Wat de niet-religieuze mensen betreft: Zij mogen in ieder geval hun eigen filosofische voorstellingen maken met betrekking tot het levenseinde. En dat kan ook best voldoende en zekerheid geven. Bijzonder interessant is dat we dezelfde zekerheid ook weer tegenkomen in een aantal oosterse levensfilosofieën. Zo kent het Boeddhisme het *Nirwana* als de hoogste staat die door een mens bereikt kan worden. Al tijdens het leven kan een vorm van heiligheid behaald worden door met behulp van meditatie de geest los te maken van verlangens, haat en onzekerheid, zodat je je kunt richten op echt belangrijke dingen. Het is een hogere bewustzijnstoestand. Na de dood wordt de overleden persoon volgens veel boeddhisten opgenomen in een eeuwig Nirwana, een toestand van het zuiver geestelijke zelf.

Alles goed en wel, zullen velen denken, maar wat betekenen die mooie ontwikkelingen dan voor mijn eigen zelfstandigheid? Kennelijk zal ikzelf (of zullen mijn nakomelingen) dan vroeg of laat niet meer van betekenis zijn. Het is goed om voor verdere overpeinzing dan tot slot wetenschapper en grote denker Teilhard de Chardin aan het woord te laten: *"Wat een centrum (de innerlijke mens) individueel maakt, is het feit dat het onderscheiden is van de andere centra die het omringen. Wat het persoonlijk maakt, is dat het in zijn diepste wezen zichzelf is. Het is juist de vereniging met andere centra die personaliseert, want dan alleen slagen wij erin ons volledig te verwerkelijken zonder iets te verliezen."*

Als bijzondere toegift nog de visie van de Nederlandse futuroloog Richard van Hooijdonk. Hij stelt: Wanneer we in de toekomst via gentherapie perfecte mensen creëren, gaan individuele eigenschappen en kenmerken uiteindelijk verloren. Ook vraagt hij zich af of doodgaan, zoals wij dat kennen, in de toekomst sowieso nog wel zal bestaan. Hij doelt dan op een zogenaamde bionische mens, die wat ledematen en ook hersenopslag betreft, volledig uitwisselbaar en aanvulbaar is. Maar we kunnen gevoeglijk aannemen dat de religieus geïnspireerde mensen hier ook niet echt blij mee zullen zijn. Een andere kanttekening is dat het maar de vraag is wat Van Hooijdonk onder de perfecte mens verstaat. Een mens die fysiek goed in elkaar zit, hoeft geestelijk zeker niet perfect te zijn. Zoals we hiervoor al hebben gezien zijn geestelijke diversiteit en geestelijke verdieping juist een duidelijke meerwaarde voor onze menselijke soort. Eenvormige geestelijke gerichtheid laten we liever over aan de mieren en de bijen.

Berg, Floris van den - HET SPOOK VAN WOKE

Aspekt, 241 pagina's
door **Enno Nuy**

Woke, stelt filosoof **Floris van den Berg**, is de verzamelnaam voor identiteitspolitiek, politiek correct denken, diversiteitsbeleid, cancel culture, westerse zelfhaat, dekolonisatie-obsessie en zo voort. Hij noemt het in zijn voorwoord, mijns inziens terecht, een domheidspandemie.

Natuurlijk mogen mensen kritiek hebben op (de boeken van) Karl May, maar om zijn boeken vervolgens te verbieden is natuurlijk stuitend onaanvaardbaar. De schrijver beargumenteert helder op welke wijze literaire werken in dit tijdsgewricht gemuteerd en afgewezen worden door mensen die geen enkel besef hebben van de waarde van literatuur en op basis van hun particuliere voorkeuren menen schrijvers op de mestvaalt van de geschiedenis te kunnen smijten.

Van den Berg waarschuwt: identiteitspolitiek waarbij identiteit polariserend wordt opgevat is een recept voor maatschappelijke ontwrichting richting burgeroorlog. Dat is wat je noemt zwaar geschut. Heeft hij gelijk?

Van den Berg plaatst zijn liberale cultuurfilosofie tegen het woke gedachtegoed. Humor, ironie en zelfspot zijn daar belangrijke componenten van. Er valt weinig te lachen in een totalitaire samenleving, niet toevallig het eindproduct van woke, aldus de schrijver.

Van den Berg betoogt helder hoe onvoorstelbaar stupide de woke gemeenschap naar literatuur kijkt terwijl voor iedereen duidelijk zou moeten zijn dat "de moraal van de protagonist, de levenswandel van de auteur noch de morele opvattingen van de lezer relevant zijn voor de literaire, culturele of maatschappelijke status van een roman".

En met graagte onderstreep ik de opvatting van de rector van de Universiteit Utrecht die schrijft: "Als je niet geconfronteerd wilt worden met bepaalde opvattingen of bepaalde inzichten, dan hoor je gewoon aan een universiteit niet thuis".

In het hoofdstuk over de veelzijdige Nzume vertelt zij dat de Kameroense samenleving redelijk racismevrij zou zijn. Maar het is aantoonbaar onjuist te veronderstellen dat Afrikaanse landen minder last zouden hebben van racisme en van den Berg wijst er terecht op dat homofilie in dat nauwelijks democratisch te noemen land verboden is. Nzume vindt nog veel meer, zo laat de schrijver ons zien, maar voor mij heeft ze haar stem al verloren. Over vooroordelen gesproken! Maar het belangrijkste argument dat tegen

Nzume in stelling kan worden gebracht laat Van den Berg liggen: de slavernij door de Europeanen was onmogelijk geweest zonder de inbreng van de Afrikanen zelf die maar wat gretig hun slaven aan de gulzige Europeanen verkochten!

Is er genoeg reden om te concluderen dat er sprake is van institutioneel racisme bij de Amerikaanse politiek, vraagt Van den Berg zich af. Hij laat vooral de journalist en conservatieve cultuurfilosoof Douglas Murray aan het woord, die meent dat racisme slechts een van de lenzen is waardoor je naar het Westen kunt kijken. Hij wijst endemisch racisme af. Maar ik zou dan toch eerder refereren aan Amnesty International dat tot een geheel andere conclusie komt.

Van den Berg zet de discussie nog maar eens op scherp met de formulering dat woke anti-intellectueel dogmatisch racisme is. Terecht citeert hij Popper: "De poging om de hemel op aarde te verwezenlijken, brengt nog steeds de hel voort".

Dat van den Berg geregeld het carnistisch systeem in zijn tekst vlecht (zie noot 69 en 71) vind ik minder geslaagd. Dat is zijn persoonlijk stokpaardje, maar het heeft met het onderwerp 'woke' verder niet van doen.

Filosofie, Verlichting en wetenschap

De hoofdstukken over het vak filosofie tonen nog maar eens aan dat het gevecht over woke vooral in de academische wereld woedt. Van den Berg laat helder zien hoeveel baarlige nonsens hier te berde wordt gebracht en brengt de juiste tegenargumenten in stelling. Of dat veel indruk maakt op de aangesprokenen? Ik waag het te betwijfelen, maar ik stel me zo voor dat het universiteitsbestuur hier de belangrijkste functie vervult.

Overigens lijkt het mij bijzonder belangrijk dat ook het gedachtengoed van Mao, Stalin, Mussolini en Hitler uitgebreid geanalyseerd en bestudeerd wordt, geconfronteerd wordt met de uitwerking ervan op de sociaal-maatschappelijke en economische orde van die jaren. Juist de sociaal-politieke experimenten van deze dictators hebben directe gevolgen gehad voor miljoenen gewone burgers.

Uit de ervaringen van de schrijver zelf als docent filosofie kan ik al-

aantreft? Dat het in de VS allemaal veel ernstiger is dan hier in Europa, is slechts een schrale troost.

Van den Berg beargumenteert dat er aan het einde van de woke route een totalitair systeem wenkt. Ik wil erop vertrouwen dat voor het zover is het gezonde verstand weer de overhand krijgt, maar dat totalitaire perspectief is bepaald geen overdreven rampscenario.

Het hoofdstuk over de Verlichting valt wat mij betreft buiten de scope van dit boek. Laten academici

maar twisten of zij de Verlichting vertegenwoordigen, afwijzen of voortzetten. Aan mij is die discussie niet besteed. De Verlichting betekende een revolutie in de oriëntatie van de mens op zijn omgeving toen. Er zijn er die beweren dat er een rechte lijn loopt van de Verlichting naar de Holocaust, maar historici die dat durven beweren beschouw ik als ronduit kwaadaardig. Hoe het ook zij, mij ontgaat de relatie tussen woke en de Verlichting.

Uitvoerig, terecht, gaat Van den Berg in op de wetenschap en hij laat zien dat de uitspraak 'wetenschap is ook maar een mening' absolute bullshit is. Wetenschap is de beste methode om kennis te verwerven. Betrouwbare kennis, zou ik daar aan toe willen voegen. Hoe het ook zij, een

uitstekend hoofdstuk waar in heldere taal uiteen wordt gezet is wat wetenschap is, hoe het beoefend kan worden en hoe je de voortbrengselen van wetenschap kunt beoordelen. Verplichte kost voor wappies, zou ik willen voorstellen. Postmodern wokisme is een marteling van het gezond verstand, schrijft Van den Berg

leen maar concluderen dat er iets ernstig mis is met de moderne student. Die voelt zich bij het minste of geringste gekwetst en beschikt niet over enige zelfreflectie. Ik zou Van den Berg willen aanraden ijzerenheilig voort te gaan op het ingeslagen pad. Ik mag toch hopen dat hij onder zijn vakgenoten ook medestanders

en dat kun je alleen maar onderschrijven.

Maar verontrustend is zijn constatering dat er geen garantie is dat wetenschappelijke vooruitgang zich voortzet. Van den Berg: "De veranderingen in universiteiten zouden wel eens zodanig kunnen zijn dat wetenschap als kenmethode gevaar loopt en dat de wetenschappelijke vooruitgang plaats maakt voor post-moderne duisternis". Voorwaar, dat is niet mis, maar gaan de universiteitsbestuurders het echt zover laten komen?

Ik hoop dat de somberte van Van den Berg niet bewaarheid wordt, maar hij heeft er in ieder geval voor gewaarschuwd! Dit is een buitengewoon nuttig en belangrijk boek, dat in de academische wereld verplichte kost zou moeten zijn. Maar ook daarbuiten is het van het grootste belang dat we ons allemaal realiseren hoe gevaarlijk die moderne vorm van politieke correctheid is, wokisme leidt uiteindelijk tot totalitair gedachtengoed, een wereld waar de vrijheid van meningsuiting een dode letter is geworden, waar de humor is verdwenen, waar de gedachtepolitie het voor het zeggen heeft. Geen zinnig mens kan dat na willen streven.

Het gedwongen celibaat 1: voorspel

door **Jan Willem Nienhuys**

Op maandag 24 oktober 2022 waarschuwde paus Franciscus een groep seminaristen en priesters voor de gevaren van internetporno. Veel nonnen en priesters zouden daarnaar kijken. Twee dagen later werd zijn toespraak ook gepubliceerd.

Op zaterdag 3 december 2022 werd bekend dat in de jaren 1970 de aartsbisschop van Krakau, **Karol Józef Wojtyła**, nogal laks optrad jegens een veroordeelde pedofiele priester genaamd Eugeniusz Surgent. Mogelijk was Wojtyła niet officieel bevoegd om Surgent uit zijn ambt te ontzetten. Maar hij zal vast invloed genoeg gehad hebben om het niettemin gedaan te krijgen als hij gewild had. Er waren trouwens nog drie andere gevallen van dit type. Als paus Johannes Paulus II kreeg diezelfde

Wojtyła in 1985 een rapport over seksueel misbruik door Amerikaanse priesters onder ogen, maar zei toen dat hij eerder niets wist van seksueel misbruik door geestelijken. JPII is inmiddels heilig verklaard, ondanks waarschuwingen van deskundigen.

Meer details in een

nieuw boek (*Maxima Culpa*) van de Nederlandse journalist Ekke Overbeek.

De rooms-katholieke kerk is tamelijk uniek met haar pogingen geestelijken de geneugten van seks te onthouden. Die vergeefse pogingen zijn ruim zeventien eeuwen geleden begonnen en resulteerden in grootschalige schending van de mensenrechten van geestelijken en zeker een millennium aan straffeloze verkrachtingen, echtbreuk en misbruik en moord en doodslag door diezelfde geestelijken.

Opium

De vele verschijningsvormen van georganiseerde religie ontstaan uit de behoeften van de organisatoren. Die hebben in wezen niets dan onzin aan te bieden en moeten dus veel meer dan andere aanbieders van diensten hun best doen om hun klanten bij de les te houden. Marx en Lenin spraken van opium van of voor het volk, mogelijk zonder te beseffen hoe goed hun metafoor wel was. Drugsgebruik blijft namelijk niet bestaan door de inspanningen van menslievende pijnbestrijders, noch door een behoefte aan troost en vergetelheid van gefrustreerde consumenten, maar door die van drugsdealers met een goed verdienmodel.

Het is misschien wel zo dat wie in de put zit makkelijker gelooft in een verhaal dat een uitweg of een oplossing biedt. Dat kan het opbloeien van veelal kortlevende complottheorieën verklaren. Waar de wijde verbreiding van religie vandaan komt is daarmee niet verklaard.

Lang niet iedereen deelt deze visie, maar antropologen die een studie maken van religie betogen dat deze

verdienmodel-opvatting van religie de beste verklaring vormt voor vele religieuze verschijnselen.

Er zijn tientallen andere, en onderling tegenstrijdige meningen. Alleen al het aantal definities van wat religie 'eigenlijk' is, loopt in de tientallen.

Religiecritici fantaseren regelmatig over de religieuze ideeën van de primitieve mens. Zo denken ze, als ze natuurwetenschappelijk zijn aangelegd, dat de oermens een brandend verlangen had te weten hoe de wereld in elkaar zit. Dat zou dan leiden tot een diep geloof in klakkeloos aanvaarde mythes of hypothesen over het ontstaan van de wereld. *Never mind* dat speciaal moderne gelovigen vaak weinig belangstelling hebben voor natuurwetenschappen en dat dit scheppergeloof allerlei godsdienstige fenomenen niet kan verklaren. Waarom zijn bijvoorbeeld de goden van weleer vaak grillige en lichtgeraakte wezens die hongeren naar verering?

Dat grote verlangen naar verklaring lijkt me een geval van projectie. Getuige de omvang van de vermaaksindustrie horen mensen zo graag sprookjes dat ze er kennelijk niet om geven of die wel kloppen. Gewelddadige films over de meest onwaarschijnlijke superhelden zijn blockbusters. Als mensen al een brandend verlangen hebben, dan lijkt dat toch eerder gericht te zijn op goed vertelde fabels.

Als genoemde opvatting (kortweg: georganiseerde religie is een verdienmodel voor de religieuze leiders) religieuze verschijnselen zo goed verklaart, dan is het celibaat in de r.-k. kerk een goede testcase. Is het celibaat een van de manieren om het geloof te verkopen? Om geld en respect te verdienen voor de kerkelijke leiding?

Man van één vrouw

Het christendom begon als een kleine groep volgelingen van Jezus. De late bekeerling Paulus was een van de energiekste organisatoren. Aanvankelijk was de leer tamelijk eenvoudig: het koninkrijk Gods zou spoedig aanvangen, na een periode van grote verwarring. Men moest zich daarop voorbereiden door, eenmaal gedoopt, voorbeeldig te leven. Men kwam regelmatig samen voor herdenkingsmaaltijden.

De kerk was voornamelijk een charitatieve organisatie, waarin vrouwen een belangrijke rol speelden. Er waren ook zogeheten profeten en leraren naast de oorspronkelijke apostelen. Paulus beschrijft in zijn brief aan de Romeinen (hoofdstuk 12) de verschillende functies.

Onze woorden voor diaken, priester en bisschop zijn afgeleid van *diakonos* (dienaar), *presbyteros* (ouderling) en *episkopos* (opziener). Ze betekenden oorspronkelijk min of meer hetzelfde, namelijk een soort manager die door de gemeente werd gekozen. Paulus (1) geeft in 1 Tim. 3 en Tit. 1:5 aan dat zo iemand door en door fatsoenlijk moest zijn. Hij somt ruim een dozijn positieve kenmerken op, waaronder 'man van één vrouw' en een goed bestuurder van zijn gezin. Een van de vele bekwaamheden die Paulus noemt, was wel 'bekwaamheid om te onderwijzen', maar formele opleidingseisen waren er niet. (2) Met 'man van één vrouw' bedoelde hij mannen die in

Kadertekst 1

Huwelijk en kerk

Het huwelijk is natuurlijk een eeuwenoude instelling, die men in vele culturen vindt. De christelijke kerk bemoeide zich er oorspronkelijk niet zo mee. Paus Nicolaas I (858–867) vond een kerkelijke inzegening niet nodig, dat kwam pas in de twaalfde eeuw. Trouwen in de kerk zien we pas gebeuren in de 16de eeuw. De Bijbel vermeldt ook niets over godsdienstige trouwplechtigheden.

Paulus beschouwde het huwelijk als een remedie tegen hoererij. Dat is wat negatief, en heel anders dan wat de woorden van Jezus in Mattheüs 19:5–6 impliceren: '... die twee zullen één vlees zijn ... wat God samengevoegd heeft, laat de mens dat niet scheiden.'

Het huwelijk is deels een sociaal contract. Bij een bruiloft stappen bruid en bruidegom uit de partnermarkt en laten dat door middel van een groot feest aan zoveel mogelijk van hun bekenden weten, in de hoop dat die bekenden dat zullen respecteren.

Paris

Volgens de Griekse mythologie beloofden alle Griekse koningen, bruiloftsgasten bij het huwelijk van de Spartaanse koning Menelaos met Helena, dat ze er uiteraard van afzagen Helena als vrouw te krijgen en dat ze Menelaos zouden helpen als die in de problemen zou komen door zijn beeldschone vrouw. Toen Helena vervolgens geschaakt werd door de Trojaanse prins Paris (met de hulp van een schurkenstreek van de godin Afrodite), was dat de aanleiding voor de Trojaanse oorlog, waar alle Griekse koningen krachtens hun belofte aan Menelaos aan meededen. Kortom, al in de tijd dat Homerus leefde, was het idee dat een huwelijk een sociaal contract was al vanzelfsprekend.

Twee regels

Volwassen ongehuwden zijn vaak op zoek naar seksuele partners, en het komt de maatschappij ten goede als dat geen 'oorlog van allen tegen allen' wordt. Er zijn twee hoofdregels om dat te voorkomen. De ene hoofdregel is dat gehuwden hun eigen partner trouw blijven en bovendien dat ongehuwden geen seks nastreven

met de partner van een ander: 'gij zult niet echtbreken' – volgens de roomse telling het zesde van de Tien Geboden, nummer zeven bij de overigen.

De andere regel is dat de partners in beginsel gelijk moeten zijn. Die tweede regel schrijft voor dat volwassenen zich moeten onthouden van seks met kinderen, leraren idem met leerlingen, en evenzo personen in verzorgende beroepen met cliënten en patiënten. De eed van Hippocrates noemt dit ook expliciet. Het meeste van wat

Voorts is de relatie van priesters en monniken met de kerk en van nonnen met God ook opgevat als huwelijk, waardoor seksuele activiteit van deze personen werd opgevat als echtbreuk.

De tweede hoofdregel zou inhouden dat iedereen gevrijwaard is van avances van degenen aan wie de zielzorg is toevertrouwd, bijvoorbeeld biechtvaders en pastoors. Nu was dat in theorie wel zo, maar doordat de kerk haar geestelijken een hoge status gaf, die in de praktijk vrijwel neer

kwam op straffeloosheid (af en toe werden er wel echtbrekende bisschoppen afgezet, maar dat priesters door hun bisschoppen gestraft werden voor echtbreuk kwam niet of nauwelijks voor) en de kerk het hen bovendien onmogelijk maakte om normaal seksueel te functioneren, lokte zij grootschalig seksueel misbruik uit.

Smoesjes

Artikel 16 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zegt, kort samengevat, dat iedereen mag trouwen met wie hij of zij wil. Dat houdt natuurlijk in dat een gelofte niet te zullen trouwen niet kan worden afgedwongen, en dat een huwelijk nooit reden van ontslag kan zijn.

Het celibaat zou echter essentieel zijn omdat van een priester totale toewijding aan zijn taak wordt geëist, wat moolpraat is voor 'priesters zijn slaven van de kerk.' Van artsen verwacht men ook toewijding aan de patiënten, maar dat getrouwde artsen dan dus ongeschikt zijn, is onzin.

Een ander argument is dat het priesterhuwelijk zou leiden tot een priesterkaste. De dokters vormen alweer het tegenvoorbeeld: die vormen geen gesloten kaste. Maar je wordt je niet zomaar dokter. Daar moet je hard voor studeren, voldoende intelligent zijn en dan nog kun je falen als je opleiders je ongeschikt vinden. Maar dan komen we uit bij een belangrijk punt: om priester te zijn hoefde je bijna niets te kunnen. Als er voor christelijke priesters van meet af aan behoorlijke opleidingseisen geweest waren, zou het hele celibaat nooit van de grond gekomen zijn.

Helena en Paris, Jacques Louis David

tegenwoordig betiteld wordt als 'grensoverschrijdend gedrag' wordt ook door die tweede regel ontmoedigd. Hogergeplaatsten in een organisatie horen hun macht niet te gebruiken om seksuele gunsten van lagergeplaatsten te verkrijgen. Belangrijk bij een legitiem huwelijk is altijd dat de uit het huwelijk geboren kinderen wettig zijn en dus bevoegd te erven.

De rooms-katholieke kerk is volkomen fout omgegaan met genoemde hoofdregels. De eerste regel is uitgedijd op twee manieren. Ten eerste is het 'zesde gebod' opgevat als 'geen onkuisheid doen': een verbod op elke vorm van seks tenzij binnen het huwelijk en gericht op kinderen krijgen.

eerste echt getrouwd waren of waren geweest. Even verderop, in 1 Tim. 5, schrijft Paulus dat ook weduwen met een kerkelijke functie vrouw van één man geweest moesten zijn. De term slaat dus niet op polygamie. Monogamie was toen in het Romeinse rijk algemeen gangbaar, en hoewel mensen vaak jong stierven en er dus vele weduwen en weduwnaars waren, werd een tweede huwelijk toch als minder fatsoenlijk gezien, in elk geval door christenen. In 1 Tim. 5 suggereert Paulus dat hertrouwen ontrouw is aan de eerdere partner. Niettemin geeft Paulus in 1 Kor. 7 het advies om te trouwen als seksuele onthouding je zwaar valt. En in 1 Tim. 4:2–3 noemt Paulus degenen die het huwelijk en bepaalde soorten voedsel verbieden dwaalgeesten en leugenaars. Dat is in lijn met wat Mattheüs (19:12) over Jezus vertelt: die vond dat vrijwillig afzien van seks een bijzondere gave van God was. Of die opvatting al bekend was in de tijd van Paulus, is niet na te gaan. Het kan best een later verzinsel van de evangelist zijn.

Priesters, offers en reinheid

Van lieverlede gingen deze *episkopoi* en *presbyteroi* de dienst uitmaken, en ze gingen zich gedragen als een Romeinse *sacerdos* of een Griekse *hiëreus*: een priester, die rituelen voltrekt, offers in een tempel uitvoert en die boven de gewone gelovigen staat. Het gezamenlijke liefdesmaal verschaalde tot een symbolische maaltijd (misschien gekopieerd van de manicheeërs) waarbij alleen de *episkopos* de consecratiewoorden uitsprak, en waarin de maaltijd bovendien werd gezien als een herhaling van het offer van Jezus. Paulus schrijft (1 Kor. 11:26) dat de maaltijd een verkondiging is van de dood van Jezus tot dat hij wederkomt, maar Marcus 14:24 spreekt al van ‘bloed dat vergoten wordt’ – zoals het bloed van een offerdier (Lev. 4 beschrijft hoe om te gaan met het bloed

van een ‘zondoffer’). De woorden van Mattheüs 18:20, namelijk ‘waar twee of drie bijeen zijn in mijn naam, daar ben ik in hun midden’, leken vergeten. In de brief van Paulus aan de Romeinen vinden we weliswaar in

Kadertekst 2

Theiner en Lea

In 1828 en 1830 verscheen in Duitsland een tweedelig werk (in drie banden, samen 1619 pagina's) van de hand van twee broers, Anton en Augustin Theiner, getiteld *Die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit bei den christlichen Geistlichen und ihre Folgen*. Anton was hoogleraar exegese en kerkrecht aan de Universiteit van Breslau. Die *Einführung* was een nauwgezette en uitvoerige beschrijving van hoe het celibaat werd ingevoerd, ondersteund met talloze citaten uit en verwijzingen naar kerkelijke documenten. Anton werd onmiddellijk ontslagen, het boek werd in 1829 op de Index van verboden boeken geplaatst, en massaal opgekocht om het te vernietigen. Het werd vrijwel ongewijzigd herdrukt in 1845 en aan het eind van de 19de eeuw was het naar het oordeel van Friedrich Nippold, protestantse hoogleraar kerkgeschiedenis te Jena, nog steeds veruit het beste boek op dit gebied. Nippold gaf het in de periode 1892–1898 opnieuw uit in zestien afleveringen, met honderden pagina's aan extra materiaal. Dit is een van de bronnen voor deze artikelserie. Ik heb die werken ook gedigitaliseerd.

Een andere bron is *History of sacerdotal celibacy in the Christian Church* (1907, twee delen, samen ca. 900 pagina's), van de Amerikaan Henry C. Lea. Dat is de derde sterk herziene druk, de eerste druk is van 1867 (600 pagina's). De derde druk heeft bijvoorbeeld veel extra materiaal over de pogingen van de Inquisitie om misbruik van de biecht te bestrijden. Waar Theiner en Nippold het celibaat zien als een nogal contraproductief onderdeel van het machtsstreven van de r.-k. kerk, is de insteek van Lea dat het celibaat wat dat betreft juist heel goed werkte: zonder celibaat geen politiek machtige hiërarchische kerk.

3:21 het idee dat de dood van Jezus een zoenoffer was, maar in hoofdstuk 12 dat de gelovigen als het ware door deugdzaam te leven ook een offer moesten brengen. Niets over dat de gezamenlijke maaltijd een herhaling van het offer van de kruisdood was. Dat is een later idee. Het is, als ik het mag zeggen, ook volstrekt onlogisch, want waar is die herhaling voor nodig? Was die ene kruisdood dan niet voldoende? Theologen voeren dan aan dat het misoffer identiek is aan het kruisoffer, wat een curieuze opvatting van 'identiek' is. Meer praktisch werd het misoffer later opgevat als een soort aflaaf, dus een inkomstenbron voor de geestelijkheid. In religies in het algemeen spelen offers een belangrijke rol. De priester die het offerdier slacht krijgt ook wat en zo krijgt de priester te eten. Maar de gelovige die in het openbaar een offer brengt toont daarmee aan dat hij of zij het meent. Dat zorgt dat de gelovige aan het geloof gebonden wordt, door de *sunk cost fallacy*: als men ergens in heeft geïnvesteerd, wordt het moeilijker om tot het inzicht te komen dat het verspilling was. Door het 'misoffer' te monopoliseren werd de bisschop van een boekhouder tot iets heel speciaals, zo iets als de priesters van de Romeinse staatsgodsdienst en de talrijke mysteriegodsdiensten en natuurlijk de joodse godsdienst die in de heilige joodse boeken was beschreven. Samengevat: de christelijke managers verhoogden door middel van de offertheorie hun eigen status tot die van *sacerdos*. Vooral in de joodse heilige boeken wordt keer op keer gesuggereerd dat seks (en menstruatie en bevalling) onrein maakt (zie Lev. 15 en 22), en dat de remedie bestaat uit wassen. Priesters moeten rein zijn voor het uitoefenen van priesterlijke functies. Later is uit Luc. 1:23 opge maakt dat joodse priesters gescheiden van hun vrouw leefden zolang ze tempeldienst hadden. Waarschijnlijk

was de auteur van het Lucas-evangelie geen jood, dus of die goed geïnformeerd was, is maar de vraag.

In elk geval legt Lev. 21 buitengewoon nauwkeurig uit dat priesters onrein worden door contact met de doden. De hogepriester mag zelfs geen contact hebben met een overleden ouder. Ook wordt expliciet (Lev. 10:9) alcohol streng verboden voor priesters. Geen woord echter over omgang met vrouwen, behalve dan de verplichting dat een priester gehuwd moest zijn (Lev. 21:13).

De gedachte dat een echte religie priesters moet hebben was natuurlijk ook afgekeken van de toen gangbare religies. En in die andere religies ging seks ook al niet goed samen met priesterlijke functies.

De reinheidsgedachte ziet men tot op heden regelmatig terugkomen: het hoort gewoon niet dat een priester het heilig lichaam van Christus aanraakt met dezelfde handen waarmee hij kort tevoren een vrouw heeft aangeraakt. Het idee van handen wassen was kennelijk onbekend. Dus moesten gehuwde priesters zich wel onthouden van seks, speciaal als ze zoals in het westerse christendom dagelijks een mis opdroegen.

Er waren echter ten minste twee andere drijvende krachten die het gedwongen celibaat bevorderden. Die komen in volgende artikelen aan de beurt.

Noten bij deel 1

1. Paulus is waarschijnlijk niet de auteur van de Timotheüs-brieven. Het gaat hier echter om wat in die tijd de norm in de christelijke kerk was.
2. Het oorspronkelijk Chinese idee van examens voor bestuurlijke functies vond pas in de 19de eeuw ingang in het Westen.

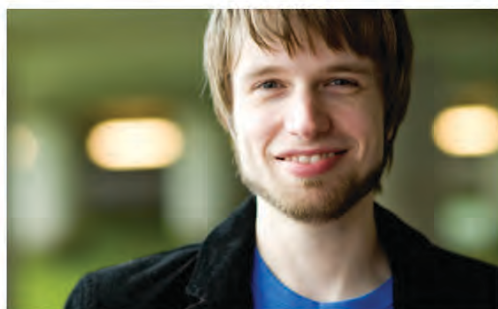

WERELDS NIEUWS

door **René van Elst**

De beste manier om af te vallen: bijbelstudie

Van de auteur van christelijke bestsellers Tjarko Evenboer had ik niet eerder gehoord, maar nu weet ik uit de regionale krant De Stentor van 2 maart dat deze 39-jarige is afgeval-
len van zijn intense geloof. Goed nieuws bestaat nog! In een ver-
kla-

Tjarko Evenboer zegt christendom vaarwel: "De Bijbel is een mythisch geschrift vol onjuistheden en tegenstrijdigheden"

Tjarko Evenboer is geen christen meer. De bekende Kwak-cartoonist en schrijver van enkele zeer bekende boeken waarin hij de Bijbel en het christelijke geloof verdedigt, stelt niet langer meer te kunnen geloven in de Bijbelse God en Jezus. Dat maakte hij eind vorige week bek...

Lees meer

ring over zijn bijbelverdedigende boek *De wereldwijde vloed* (zie: <https://www.dewereldwijdevloed.nl/>) schrijft hij: "Ik ben geen christen meer en geloof niet meer in de Bijbel als 'goddelijk' boek. Hoewel ik in mijn boeken de Bijbel op alle fronten verdedigde, kreeg ik persoonlijk steeds meer moeite met het christelijk exclusivisme, het geweld namens God in het Oude Testament, de manier waarop de Bijbelboeken met de maatschappij mee-evolveerden, de overduidelijke tegenstrijdigheden en onjuistheden, het bipolaire Godsbeeld en het syncretische en menselijke karakter van de Bijbel." Dingen dus waar onze brochures van meer dan een eeuw geleden het al over hadden.

Opgevoed in een Pinkstergemeente zocht hij steeds naar bewijs dat de Bijbel geen gemythologiseerd sprookjesboek was, maar allengs kreeg hij meer vragen en twijfels, bijvoorbeeld over het uitblijven van

genezingen door gebed, en over God, die volgens de Bijbel bijna drie miljoen mensen heeft gedood – de zondvloed niet meegeteld neem ik aan – en de Duivel maar één. Hij kreeg op zijn verklaring 'christelijke' reacties van het voorspelbare soort: Evenboer is misleid door de Duivel en zal branden in de hel. Nu heeft hij samen met Jeroen Windmeijer een Dan Brown-achtig nieuw boek, *Openbaring*, geschreven, waarin de hoofdpersoon een ontdekking doet die de kennis over de Bijbel op zijn kop zet. Vanaf 23 maart in de boekhandel.

Civitas Christiana – vervolg

Deze organisatie (CC), waarover ik schreef in het februarinummer, heeft ook de aandacht getrokken van anderen. Chiel de Groot onderzocht voor Trouw (1 maart) hoeveel invloed CC heeft binnen de Nederlandse katholieke kerk. CC-directeur Hugo Bos meent dat zijn boodschap veel weerklank heeft bij de r.k. gelovigen en geestelijken en vertelt

dat zelfs bisschoppen over de vloer komen in Veenendaal. De bisdommen echter geven desgevraagd aan dat hun bisschoppen daar nooit zijn geweest. De bisschop van Den Bosch, Gerard de Korte, keurt steun aan de beweging af. Contacten met parochies, waar Bos over spreekt, zijn nauwelijks aan te tonen. Cultuurtheoloog Frank Bosman meent dat het succes van CC niet in verhouding staat tot de grootte van hun achterban.

Wij zouden daarvan kunnen leren dat succes niet gekoppeld is aan het aantal leden dat je hebt, maar aan het in staat zijn om op het juiste moment bij voldoende mensen een gevoelige snaar te raken.

Gender zonder lichaam

Dat een onstoffelijk, geestelijk, wezen – als dat al zou kunnen bestaan – geen sekse (of kleur of vorm) kan hebben, spreekt vanzelf, hoewel, als het om sprookjeswezens gaat, zijn

de mogelijkheden eigenlijk onbeperkt. Hoe dan ook, God wordt in en buiten de Bijbel sinds jaar en dag 'hij', 'onze vader', 'heer(e)' genoemd. Dat kan niet meer, heeft een Anglicaanse synode in Londen begin februari geoordeeld; een commissie is ingesteld die de mogelijkheden van 'inclusiever taalgebruik' gaat onderzoeken. Volgens een woordvoerder is het alleen een kwestie van taal en gaan christenen er altijd al van uit dat God mannelijk noch vrouwelijk is. (Trouw 15 feb.) Is dat laatste wel waar? Die woordvoerder ziet in ieder geval (gemakshalve?) over het hoofd dat zijn *Heavenly Father* in de kunst door de eeuwen heen als man is afgebeeld. Voor meer bijzonderheden in het Engels zie <https://www.npr.org/2023/02/10/1155792333/god-gender-pronouns-church-of-england>

Het oude kerkje van St. Martin in Martindale, Penrith, Cumbria, UK

... en gendertwijfel

De Volkskrant van 14 februari berichtte over radiospotjes van 'Gendertwijfel', waarover bij de Ster veel klachten zouden zijn binnengekomen. Die spotjes gingen niet over het twijfelachtige gender van God, maar richtten zich tegen wat wel genoemd wordt de (trans)gender-ideologie, met o.m. de retorische vraag 'Geslacht is toch geen keuze?' De Ster-directie maakte bekend dat de opdrachtgever GezinsPlatform.nl was, een christelijke organisatie die in 2019 werd opgericht 'om de belangen van het gezin te behartigen.' De club richtte zich aanvankelijk vooral tegen wetgeving die de gezinswaarden zou bedreigen en tegen media-uitingen waarin een losse seksuele moraal zou worden gepredikt. Nu stellen zij zich ook teweerge tegen vrijzinnige opvattingen over gender, tegen het in de wet 'boven

een biologisch gegeven stellen van een individuele keuze' en tegen het 'aanreiken van de transgender-gedachte' aan jongeren. Zie desgewenst <https://www.gezinsplatform.nl/?p=news&id=157>.

Beven bij het woord van God

Wij wisten het al, in Israël genieten ultra-orthodoxe mannen, de zgn. haredim (zij die beven bij het woord van God) belangrijke privileges: vrijstelling van verplichte legerdienst voor Thora-studenten, overheidssubsidies voor degenen die religieuze studie verkiezen boven werk, en aparte scholen die overheidsgeld ontvangen ook al worden in hun curriculum nauwelijks de door de overheid voorgeschreven vakken onderwezen. Ongeveer de helft van die mannen werkt niet (hun vrouwen vaak wel) en brengt zijn tijd grotendeels door in de scholen die zich richten op het bestuderen van de Thora, de Talmoud en de joodse wetten. Een haredi-gezin telt gemiddeld zeven kinderen; het is dus geen wonder dat zij de snelst groeiende bevolkingsgroep vormen. E.e.a. heeft begrijpelijkerwijs gevolgen voor de economie. Politieke leiders vinden al lang dat deze mannen een grotere rol in de economie zouden moeten hebben. Het jongste conservatieve regeerakkoord heeft

de positie van de haredim echter verder verankerd en tot meer kosten voor de privileges geleid. Intussen komen er wel betere voorzieningen voor de zgn. Yotzim ('zij die weggaan'); dat zijn de duizenden die jaarlijks de Haredi-gemeenschap verlaten. (Info uit het FD van 1 feb.) Aanvullende info uit Trouw van 19 januari: In Israël behoort 12,6 procent van de totale bevolking tot de Haredim, ofwel 1.175.000 mensen. Volgens het Israël Democracy Institute zal de gemeenschap van ultraorthodoxen blijven groeien, tot ongeveer 2 miljoen mensen in 2033. Jaarlijks kiezen ongeveer drieduizend mensen ervoor om de ultraorthodoxe gemeenschap te verlaten, in meerderheid zijn die tussen de 18 en 30 jaar.

A.u.b. geen seks vóór het offeren!

Het gristelijke Nederlands Dagblad besteedt veel aandacht aan het katholicisme. Op 28 januari kwam een

boek aan de orde van de voormalige paus Benedictus XVI (Joseph Ratzinger). Die geeft daarin als argument voor het celibaat dat de katholieke eucharistie een offerdienst is en dat priesters zich van geslachtsgemeenschap moeten onthouden, omdat de joodse priesters in de tempel voorafgaand aan hun offercultus ook geen

seks mochten hebben vanwege de joodse reinheidswetten. De ND-auteur stelt hierover de vraag: "Wordt de verwijzing naar de oudtestamentische priesters met hun offercultus hier niet gebruikt om een in de Katholieke Kerk gegroeide praktijk achteraf bijbels te kunnen stutten, op het moment dat deze binnen de kerk wordt bevraagd?" En zo is het natuurlijk. Als de Katholieke Kerk werkelijk de joodse wetten zou volgen, ging het er heel anders toe!

Maarten! over Jezus

Graag maak ik u attent op het artikel *Was Jezus een mythe*, dat te vinden is op de website Maarten! (<https://www.maartenonline.nl/was-jezus-een-mythe/>) en dat in het blad Maarten! no. 2022-3 heeft gestaan. Het behandelt de discussie die in Amerika gaande is over het al of niet werkelijk bestaan hebben van Jezus.

Christ in the house of his parents, Sir John Everett Millais, ca. 1850. Opmerkelijk is dat de kleine Jesua ben Josef rode vlekken heeft in zijn linkerhand en op zijn linkervoet. Het verhaal hierbij is dat hij zich heeft verwond aan een spijker en dat er wat bloed op zijn voet terecht is gekomen. Het ventje met het harige lendenschort en de kom water is Johannes de Doper. De duif symboliseert de Heilige Geest. Opvallend zijn ook de aandachtige schapen.

Verkeerde seks

De Standaard meldde op 26 januari dat paus Franciscus in een interview met Associated Press wetten heeft bekritiseerd die homoseksualiteit criminaliseren. Aan de vooravond van een bezoek aan Afrika riep hij bisschoppen op om lgbti-mensen te verwelkomen in de kerk en de waardigheid van iedereen te erkennen. Homoseksueel zijn is geen misdrijf zei hij, maar hij sprak er wel over als een zonde, qua ernst vergelijkbaar met het niet beoefenen van naastenliefde.

Het is te hopen dat men dit – afgezien van het laatste – in Afrika ter harte neemt, waar in di-

verse landen barbaarse anti-homo-wetgeving bestaat.

Zie <https://apnews.com/article/pope-francis-gay-rights-ap-interview-1359756ae22f27f87c1d4d6b9c8-ce212>.

Klimaatverandering in Iran

Eildert Mulder meldt in Trouw (19 jan.) dat een Iraanse ayatollah met de welluidende naam **Mohammed Mehdi Hosseini Hamdani** een bijzondere verklaring heeft voor het feit dat het zo weinig regent in Iran: het is de schuld van vrouwen zonder hoofddoek. Die maken Allah

boos en dus... En er is meer: in 2016 verklaarde ayatollah Yousef Tabatabai dat het maken van selfies door vrouwen een plaatselijke rivier deed opdrogen. Openbaar aanklager Mohammed Jafar Montazeri waarschuwde in 2019 zelfs dat vrouwen zonder hoofddoek aardbevingen en overstromingen veroorzaken.

Mulder stelt hierover de vraag: Als je die apekool over de boze God gelooft, kan het dan niet zo zijn dat hij Iran kastijdt om het vermoorden van een vrouw vanwege een slordige hoofddoek of vanwege de honderden geëxecuteerde betogers? Het antwoord van de ayatollahs hierop moet volgens hem nee zijn, want in hun theologie is de satan een vrouw.

Dit schilderij, *De Muzenhof van Weimar* uit 1860 door Theobald von Oer (1807-1885), geldt als een eerbetoon aan **De Verlichting** en het Weens Classicisme. Afgebeeld zijn Schiller (draagt zijn gedichten voor), Wieland, Herder en Goethe (staat rechts). Zie ook p. 31.

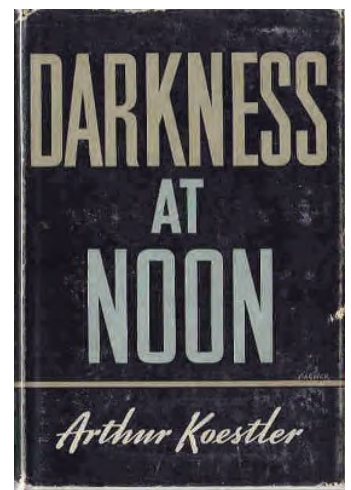

Geloof maakt van een haring een renpaard

door **Anton van Hooff**

Geloof is iets wonderlijks: het is niet alleen in staat bergen te verzetten, maar ook je te laten geloven dat een haring een renpaard is' (Faith is a wondrous thing; it is not only capable of moving mountains, but also of making you believe that a herring is a race horse), verklaarde **Arthur Koestler** (1905-1983). Hij is vooral bekend door zijn *Darkness at Noon* (1940; Nederlandse titel: *Nacht in de middag*).^[1] Hierin bekent de opgesloten, oude bolsjewiek Roebasjov zijn 'verraad' aan het communisme, zoals de beklaagden in de stalinistische showprocessen 1936-38 dat deden.

Koestler zag terecht het communisme als een religie. Wrang is wel dat hij in de laatste fase van zijn leven getuigde van zijn geloof in de parapsychologie en na zijn zelfgekozen dood £ 100.000,- naliet voor de oprichting van een leerstoel in die 'wetenschap' aan de universiteit van Edinburgh.

[1] Het Duitse origineel is 2015 in Zwitserland ontdekt en uitgegeven als Sonnenfinsternis (Zonsverduistering) en opnieuw in het Engels vertaald.

Totalitair Woke en de Academische Vrijheid

door **Martin Harlaar**

U kent ze misschien wel, die linkse types (waar ik mijzelf trouwens ook toe reken) die de jaren zestig en zeventig nog hebben meegemaakt, jaren van verandering. Ze maakten zich druk over de atoombewapening, de dictaturen in Portugal, Spanje en Griekenland, de burgerrechtenbeweging in de VS, de oorlog in Vietnam, de apartheid in Zuid-Afrika, de vrouwen- en homo-emancipatie in eigen land, het milieu en ga zo maar door. Ze waren voor socialisme, maar moesten over het algemeen niets hebben van de totalitaire regimes in de Sovjet-Unie en Communistisch China. Ze voerden ludieke acties. Geen taboe was veilig, geen huisje heilig. Vrijheid, blijheid!

De jaren tien en twintig van deze eeuw zijn wederom jaren van verandering. Er wordt weliswaar aandacht gevraagd voor grote, wereldomvattende problemen (globalisering, klimaat), maar wat in het leven van alledag vooral opvalt is de aandacht voor alles wat met identiteit en gender te maken heeft. Het persoonlijke was nog nooit zo politiek! Er gaat geen dag voorbij of er wordt aandacht aan besteed: gendervrije toiletten, het gebruik van 'pronouns' 1%, de nog altijd groeiende rij van genderidentiteiten, het vervangen van het woord 'vrouwen' door 'mensen die menstrueren', mannen die zwanger kunnen worden enz. enz.. En de taboes zijn helemaal terug. We moeten weer lekker ouderwets op onze woorden passen. Er is zelfs een ware heropvoedingsindustrie ontstaan. U kunt samen met uw collega's op cursus om uw innerlijke racist te ontdekken. En als u het al te bont maakt, dan krijgt u huiswerk dat speciaal op uw geval is afgestemd. U denkt dat ik overdrijf?

Op dezelfde dag dat ik aan dit artikel begon moest een linkse docent aan een Nederlandse universiteit zich bij het management verantwoorden voor een interview dat hij enkele dagen eerder had gegeven aan een gerespecteerd landelijk dagblad. Het ging over het gevaar van het woke-denken voor de wetenschap. Het was een keurig interview en er stond geen onvertogen woord in, maar desondanks heeft het management hem verplicht om – in het kader van zijn heropvoeding – een cursus te volgen hoe minder provocatief te communiceren. Ja, ook buiten de universiteit moet je als universitair docent op je woorden passen. Der Feind hört mit!

Academische vrijheid

Recentelijk publiceerde het weekblad *De Groene Amsterdammer* een essay van **Sarah Bracke** (1971) met als

titel *Academische vrijheid in tijden van 'woke'*. Bracke is hoogleraar sociologie van gender en seksualiteit bij de Faculteit Maatschappij en Gedrag van de Universiteit van Amsterdam (waarover aan het eind van dit artikel meer). Haar essay is een fors uitgebreide versie van het artikel *Woke: over morele paniek en wetenschappelijke integriteit* dat zij op mijn verzoek schreef voor het in maart 2022 verschenen boek *Ben ik wel woke genoeg? Een ontdekkingsstocht door het land der Social Justice Warriors*. Persoonlijk vind ik de korte versie beter, helderder, maar dat is een kwestie van smaak.

In beide artikelen 'framet' Bracke kritiek op woke als 'morele paniek'. Hoezo paniek? Van Dale definieert paniek als 'algemene, plotselinge, radeloze angst'. Mensen die in paniek zijn proberen over het algemeen te vluchten of iets te vermijden, maar vreemd genoeg zijn het juist de woke-vriendelijke academici die debatten met woke-critici zoveel mogelijk proberen te vermijden. Laat ik u iets meer vertellen over de achtergrond van het eerdere, korte artikel van Bracke.

Het tweede deel van het boek *Ben ik wel woke genoeg?* bestaat uit zesentwintig bijdragen van zowel

woke-kritische als woke-vriendelijke academici uit binnen- en buitenland. Ik had hen gevraagd of zij iets wilden schrijven naar aanleiding van mijn vraag of het vrije woord en de wetenschappelijke methode onder druk zijn komen te staan door 'woke-activisme'. Zowel de woke-vriendelijke als de woke-kritische academici die meededen zijn op slechts enkele uitzonderingen na links te noemen. De bekendste Amerikaanse en Britse woke-kritische co-auteurs zijn Dorian Abbott, Peter Boghossian, Lawrence Krauss, Anna Krylov, Helen Pluckrose, Neil Thin en Rebecca Tuvel. De bezorgdheid van de woke-kritische academici in het boek kan zeker niet als 'morele paniek' weggezet worden. Zij schrijven over hoe naar hun inzicht het woke-denken de academische vrijheid bedreigt. Sommigen schrijven over hun eigen ervaringen.

Ik neem aan dat Sarah Bracke hun bijdragen onder tussen heeft gelezen. Het zijn academici van naam, dus waarom zou zij niet geïnteresseerd zijn in hun visies en ervaringen? Het zou natuurlijk ook kunnen zijn, maar dat is pure speculatie, dat zij deze linkse academici liever negeert en doet alsof de academische vrijheid alleen maar

door rechts bedreigd wordt. Waarom ik dit veronderstel? Ik citeer de eerste regels van haar essay in *De Groene Amsterdammer*:

'Je hoeft maar naar de andere kant van de oceaan te kijken om te zien waar 'woke' toe leidt, wordt vaak gezegd. Ik kijk aandachtig. In het kielzog van de STOP W.O.K.E. ('Wrong to Our Kids and Employees') Act die Ron DeSantis, de gouverneur van Florida, vorig jaar introduceerde wordt een aantal zaken kristalhelder. Beelden van lege boekenrekken in openbare scholen in Florida maken het verlangen van de 'anti-woke' politiek zichtbaar: honderdduizenden boeken liggen te wachten op hun censor, die beslist of ze terug het rek in mogen of niet. Het verbieden

van boeken – meestal boeken over en door mensen van kleur en lhbtq+ 'ers, volgens PEN America – maar ook het gebaar om alle boeken maar alvast te verwijderen, geeft een ijzingwekkend signaal: lezen is gevaarlijk.'

Bracke ziet (net als ik) het gevaar van rechts voor de academische vrijheid, maar zij ziet blijkbaar niet de ravage die woke op de Amerikaanse universiteiten heeft veroorzaakt. Wie met eigen ogen wil zien waartoe woke kan leiden zou op YouTube de video's van de Australische regisseur Michael Nayna moeten bekijken die hij maakte van de gebeurtenissen op het Evergreen State College in 2017. We zien daar wat woke in wezen is: de nieuwste totalitaire loot aan de stam van het socialisme. We zien ook hoe laf universiteitsbestuurders kunnen zijn (buigen), en collega-docenten (zwijgen).

Ouderwetse man gaat in de fout

Maar we hoeven echt niet naar de VS te kijken om te zien hoe het woke-denken de academische vrijheid bedreigt. Ook in Europa doet woke zijn werk.

Neil Thin (1960) doceert sinds 1987 sociale antropologie aan de Universiteit van Edinburgh. Daarnaast was hij van midden jaren tachtig tot midden jaren 2000 actief op het gebied van armoedebestrijding en sociale ontwikkeling als adviseur van ngo's, vakbonden, regeringen en grote internationale hulporganisaties in meer dan twintig landen wereldwijd. Kort samengevat: zo'n links type dat de jaren zeventig bewust heeft meegemaakt en het goede met zijn medemens voor heeft. Maar daar zijn de woke-activisten het niet mee eens.

Thin werd belaagd door twitter-mobs en uitgemaakt voor 'bigot', 'transphobe', 'racist', 'misogynist', 'rape apologist' en 'disgusting old man'. Het woke-denken is een binair denken. Iemand is goed of iemand is fout. Bij elk soort 'fout' hoort een etiket. Waar had Thin het etiket 'racist' aan te danken? In 2019 uitte hij openlijk kritiek op 'the use of racial segregation and openly hostile anti-White disparagement' tijdens het event 'Resisting Whiteness' dat op de campus van de Universiteit van Edinburg werd gehouden. Thin is zo'n ouderwetse man die helemaal achter de uitspraak van Martin Luther King staat dat je iemand moet beoordelen op zijn karakter en niet op zijn huidskleur. Dat maakt hem in de ogen van de totalitaire linkse woke-activisten een racist die niet door heeft dat hij een racist is en die heropgevoed of uitgesloten moet worden. Over het algemeen geeft men de voorkeur aan het laatste.

Een jaar later ging Thin weer in de 'fout'. Hij maakte bezwaar tegen de eis van door Black Lives Matter geïnspireerde studenten dat een torenflat uit de jaren 1960 die bij de universiteit hoorde niet langer 'David Hume Tower' zou heten. David Hume (1711-1776), de Schotse Verlichtingsfilosoof, had over 'ras' geschreven op een manier die we nu ongepast vinden. Het bestuur van de universiteit liet weten dat de opvattingen van Hume niet ongevoelzaam waren in die tijd, maar... dat ze vandaag de dag terecht 'distress' veroorzaakten. De studenten konden het niet verdragen geconfronteerd te worden met de naam van David Hume. De studenten van tegenwoordig zijn zo kwetsbaar en voelen zich zo snel onveilig.

Binair denken

Zoals gezegd, het woke-denken is een binair denken. Je hebt goed/fout, onderdrukker/onderdrukte, dader/slachtoffer, wit/zwart enz. Nee, man/vrouw heb je niet. Dat is volgens de woke-ideologie een continuüm.

David Hume was dus 'fout', want hij had tweehonderdvijftig jaar geleden verkeerde opvattingen over ras. Neil Thin was ook 'fout'. Naar hem werd een formeel disciplinair onderzoek ingesteld. Toen hij vroeg wat de klachten precies waren, bleek het te gaan om een vage email van een paar studenten die zeiden dat zij verontrust waren door enkele van zijn politieke standpunten. Op basis van die klacht mocht hij acht weken niet in contact met studenten komen. Zijn verzoek om een gesprek te hebben met de betrokken studenten werd afgewezen. Dialoog is geen optie. Of de klachten van de studenten gegrond waren werd niet onderzocht, omdat de leiding bang was voor nieuwe acties van studenten.

De Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984) is 'goed'. In zijn denken stond macht centraal. De wereld kon volgens hem verdeeld worden in onderdrukkers en onderdrukten. Machtverhoudingen kwamen tot uiting in taal

en om de machtsverhoudingen te veranderen moest de taal veranderd worden. Foucault is daarom een van de grote helden van het woke-denken. Woke-activisten houden van de eenvoud van zijn denken en ze houden van het veranderen van taal: het gebruik van 'wit' is gepaster dan 'blank' (dat heeft te veel positieve connotaties) en 'mensen die menstrueren' valt te prefereren boven 'vrouwen' (dat sluit menstruerende mannen uit).

Michel Foucault gaf van 1966 tot 1969 les op de universiteit van Tunis. Tunesië was in 1881 een Frans protectoraat geworden en werd in 1956 onafhankelijk. Volgens de sociologe Kathryn Medien waren de Tunesische jaren cruciaal voor Foucaults ideeën: 'Foucault's entrance into political activism, and his associated work in developing a new analytic of power, was fundamentally motivated by his encounter with the neocolonial operatives of power that he witnessed and resisted while in Tunisia.'

De Frans-Amerikaanse filosoof Guy Sorman was een vriend van Foucault en bezocht hem eind jaren zestig in Tunis. Begin 2021 vertelde Sorman in een interview: 'Daar liepen kinderen van acht, negen, tien jaar rond die riepen 'Neem mij, neem mij!', waarop Foucault hun geld toewierp en zei 'Kom om 10 uur naar de vaste plaats.' Daar had hij op de grafzerken seks met die jochies. De vraag of ze dat wilden werd niet gesteld.'

Alleen al geconfronteerd worden met de naam van Verlichtingsfilosoof David Hume bezorgde studenten in Edinburg 'distress'. Maar met de pedoseksuele activiteiten van Foucault kan men in woke-kringen prima leven. Geen kwaad woord over die kale halfgod.

Zelfcensuur

Ruud Koopmans

(1961) schreef ook een bijdrage voor *Ben ik wel woke genoeg?* Koopmans is hoogleraar sociologie en migratie aan de Berlijnse Humboldt-universiteit. In maart 2020 werd een lezing aan een gerenommeerde universiteit afgezegd, vanwege de corona. 'Of ik de le-

zing dit academisch jaar alsnog zou willen geven. Alleen het onderwerp, de crisis van de islamitische wereld, daar konden we misschien nog even over spreken? Ik wist toch wel dat er daarover de vorige keer vooraf nogal wat te doen was geweest onder de studenten, vertelde hij me. Nee, dat wist ik niet. Nu de universiteit net een diversiteitsagenda had aangenomen, zo meende hij, was het misschien niet het gunstigste moment voor dit thema.' Het beeld dat Koopmans schetst, stemt weinig hoopvol. 'Voor de toekomst van de universiteit en het wetenschappelijk onderzoek veel ernstiger is het intimiderende, zelfcensurerende effect dat ervan uitgaat op studenten en jongere academici die nog geen onaantastbare plaats in het hoog competitieve academische wereldje hebben. Wat doet het met hen, als ze zien dat zelfs gevestigde wetenschappers van racisme, islamofobie en wat al dies meer zij beschuldigd worden als zij zich met bepaalde thema's bezighouden of met bepaalde bevindingen naar buiten treden?'

Ben ik wel woke genoeg ?

'Meerdere keren hoorde ik van jongere collega's die bij mij gepromoveerd waren of bij mij als postdoc gewerkt hadden, dat hun bij sollicitaties gevraagd wordt wat ze van mij en mijn onderzoek vinden. Tja, wat zeg je dan? Waar zo'n sfeertje van achterklap en intimidatie heerst, hoeft het geen verbazing te wekken dat sommige jongere academici hun vingers liever niet branden aan 'gevoelige' onderwerpen, zeker niet als het onderzoek er naar 'verkeerde' bevindingen kan opleveren, die je carrière geen goed zullen doen.'

Floris van den Berg (1973) doceert milieufilosofie aan de Universiteit Utrecht. Hij schreef in 2021 op de website van de denktank Liberales: 'Als woke leidt tot een verbreding van de culturele blik dan is dat progressie. Het opgeven van objectiviteit, rationaliteit en het idee van morele en epistemologische progressie is echter een gevaarlijke dwaalweg.'

Maar ook de linkse Van den Berg loopt tegen problemen op. Hij constateert dat de kritiek van studenten de laatste jaren beschuldigender en onaangener wordt. Een citaat uit *Ben ik wel woke genoeg?* 'Het management denkt echter dat het aan mij ligt en heeft mij te kennen gegeven dat ik actie moet ondernemen om te voorkomen weer zulke opmerkingen te krijgen in evaluaties (= cancel culture). Ik heb inderdaad aanpassingen gemaakt. Ik laat geen video's meer zien en probeer discussies vermijden, neem gas terug.'

De weg naar de hel

Wie denkt dat bovengenoemde voorbeelden losstaande incidenten zijn vergist zich (of houdt zichzelf voor de gek). Als het om woke-activisten ging, heb ik de afgelopen jaren meer dan eens verontschuldigende opmerkingen gehoord in de trant van 'Maar ze bedoelen het toch goed'. Dat wil ik best geloven, maar de weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens. In de jaren zestig en zeventig werd in bepaalde linkse kringen ook met be-

wondering naar de Culturele Revolutie (1966-1976) in China gekeken. De ellende die de Culturele Revolutie veroorzaakte wilden velen niet zien. Sterker nog, begin jaren zeventig werd in Nederland zelfs een maoïstische partij opgericht: de Socialistische Partij. China was het lichtende voorbeeld.

Door wie wordt de academische vrijheid in Nederland op dit moment het meest bedreigd? Door rechts? Nee, door goedbedoelende woke-activisten die geloven dat het doel de middelen heiligt. Maar vooral wordt de academische vrijheid bedreigd door gebrek aan moed bij managers en docenten. Allen tezamen creëren ze een werkomgeving waar geen vrijheid heerst maar angst, achterklap en intimidatie.

Wordt daar dan niets tegen gedaan? Vooralsnog lijkt het daar niet op. Maar er is wel een lichtpuntje. Februari 2023 is er namelijk een commissie ingesteld die gaat onderzoeken of er sprake is van 'ernstige institutionele misstanden bij de Faculteit Maatschappij en Gedrag van de Universiteit van Amsterdam, die leiden tot een acute en fundamentele bedreiging van de academische vrijheid en de kwaliteit van onderwijs en onderzoek.' Ook zullen de begrippen 'academische vrijheid' en 'wokeness' nader worden beschouwd, evenals 'safe spaces en eisen van studenten aan het onderwijs'.

Aanleiding voor het onderzoek was een rapport dat Laurens Buijs in het kader van een zogeheten 'klokkenluidersregeling' had ingediend. Buijs is net als Bracke werkzaam binnen de Faculteit Maatschappij & Gedrag van de UvA. Hij is LHBTI-activist en schreef een artikel dat op 18 januari in Folia, het blad van de UvA, werd gepubliceerd en veel ophef veroorzaakte. Een citaat: 'Het diversiteitsbeleid in de huidige vorm is een paard van Troje, waarmee het radicaal 'woke' gedachtengoed de organisatie wordt binnengehaald en in sneltreinvaart wordt genormaliseerd. Terwijl de UvA zich in de communicatie steeds explicieter moreel verheven positioneert vanwege het diversiteitsbeleid, staat de academische vrijheid te wankelen, onder druk van toenemende politieke correctheid en dogmatische linkse ideologie, in het bijzonder bij de sociale wetenschappen.'

Het hele artikel kunt u hier lezen: <https://www.folia.nl/online/155109/woke-cultuur-bedreigt-de-academische-vrijheid-bij-sociale-wetenschappen>

Naar verwachting zal de Onderzoekscommissie Stolker eind juni verslag uitbrengen.

[1] Voornaamwoorden, zoals 'hij' en 'zij', waarvan een persoon wil dat anderen die gebruiken om de genderidentiteit van die persoon weer te geven.

INGEZONDEN BRIEF

In het vorige nummer hebben wij de discussie over het mislukken van integratie gesloten, daarbij een eerder ontvangen brief over het hoofd ziend. Die drukken wij bij dezen af.

De Redactie.

Matthew de Roode denkt in zijn reactie op het artikel van Herman Reimes (Integratie van religie en migranten mislukt), diens stellingen onderuit te halen met een stortvloed aan opgedoken cijfertjes. Ik weet niet of zijn 'becijferde' gegevens en daarmee gepaard gaande argumenten allemaal correct zijn (zal wel), maar eerlijk gezegd vind ik dat van minder belang. In mijn ogen doet hij in zijn reactie de werkelijkheid tekort, bij mij kwam zelfs spontaan het woord 'geschiedvervalsing' in gedachten. Ik ben niet academisch geschoold, MULO A met ondernemersdiploma is voor mij het 'hoogst' genoten onderwijs. Daarna was mijn leerschool 'het leven', in nogal variërende onderdelen. Hoe zou het toch komen, dat mijn interpretatie van, wat ook weleens sarcastisch wordt genoemd, "de zegeningen van de multiculturele samenleving", zo totaal anders is dan Matthew de Roode ons voorcijfert? Leeftijdverschil misschien? Ondergetekende, inmiddels bijna 83, heeft één en ander meegeemaakt vanaf het begin, maar wellicht is Matthew beduidend jonger en opgegroeid in een reeds bestaande 'multiculti' cultuur, die (voor mij) veranderingen met zich heeft meegebracht, die (voor hem) als gangbaar normaal worden gezien, omdat hij erin is opgegroeid (afgezien van zijn cijfertjes dan). Ik kan me nog duidelijk herinneren dat ik zo'n 40/50 jaar geleden op TV, tot mijn stomme verbazing, een allochto-

ne puber een agent de volle laag zag geven, omdat hij zijn aanhouding onterecht vond. Het was een ventje van +/- 10/12 jaar, en hij besloot zijn tirade met de tekst: (handen in de zij) "bewijs het maar, bewijs het maar"! Over een cultuurschok gesproken! Sindsdien meerdere malen dit soort 'lieverdjes' langs zien komen, en mijn ergernis werd er niet minder om. Inderdaad, betreft dit rotte deel 'slechts' een klein, maar zeker niet onaanzienlijk deel van de 'nieuwe Nederlanders'. Brutaal tot en met, lak aan alles en iedereen, en dat heeft, onder andere in het verkeer, diverse (dodelijke) slachtoffers gekost. Verder is het voor ieder die niet blind en doof is glashelder, dat in alle regionen van de criminaliteit allochtonen en Oost Europeanen de boventoon voeren. Waarom moet deze realiteit altijd worden verdoezeld? Waarom wordt iedereen die deze werkelijkheid benoemt onmiddellijk verketterd en tot racist bestempeld? Dat risico loop ik nu waarschijnlijk ook, dat ben ik me bewust, hoewel ik mezelf toch bestempel als uiterst verdraagzaam en redelijk in denken en doen (voor wat het waard is). Ik hóu van mensen, ongeacht kleur, achtergrond, gelovig of niet, maar misschien juist daarom ben ik zo fel op diegenen die het voor de goedwillenden verpesten. 'Over all' kan ik niet anders dan tot de eindconclusie komen dat de desbetreffende groep allochtonen Nederland onherstelbaar heeft beschadigd. De impact van deze 'kleine' groep wordt zwaar onderschat. Matthew de Roode bagatelliseert ook de negatieve invloed van 'speciaal' (lees religieus) onderwijs. Tja, als je zelfs dát niet wilt zien...

Krijn Kooijman
Dordrecht.

Het einde van de geschiedenis wankelt

Terug de geschiedenis in

door **Floris van den Berg**

Mensen zijn er erg goed in zich in teams op te splitsen die figuurlijk of letterlijk de strijd met elkaar aangaan. Francis Fukuyama

Het optimisme van politiek filosoof **Francis Fukuyama** heeft grote averij opgelopen. In 1989 dacht hij dat het wel goed zou komen met de wereld en dat we, door de ineenstorting van de Sovjet-Unie en het opengaan van China, over de gehele wereld richting het model van de liberale democratie en mensenrechten zouden gaan, voortgedreven door individuele vrijheid en economische groei. Het heeft niet zo mogen zijn. Er was een klein *window of opportunity* voor de mensheid om door de universalisering van de liberale democratie te ontsnappen aan het onnodig leed dat we elkaar aandoen, maar we hebben het verprutst.

Fukuyama blijft vooralsnog een glimp van hoop houden. En ik hoop natuurlijk dat hij gelijk krijgt. Zijn boek *Liberalism and its discontents* (2022) is in ieder geval een hartstochtelijk pleidooi voor de liberale democratie als het ultieme model om op een rechtvaardige, fatsoenlijke en humane manier met elkaar samen te leven. Dat model wankelt doordat er een nieuwe wereldoorlog dreigt met Rusland en/of met China. Beide landen worden geregeerd door dictators met een communistische erfenis en een neoliberale kleptocratie. Maar het liberale model wankelt ook doordat er in liberale democratieën oppositie komt van populistisch rechts, dat de instituten en het democratische proces aan zijn laars lapt, en het neomarxistische linkse denken (woke) dat ook geen ge-

duld heeft met liberalisme, omdat dat als een erfenis van het kolonialisme wordt gezien en machtsongelijkheden in stand zou houden. In liberale democratieën is er een groeiend aantal mensen dat het vertrouwen in de kernwaarden van de liberale democratie heeft verloren. Fukuyama legt daarom nog maar eens uit wat de grondbeginselen van de liberale democratie zijn, met rechten voor het individu, een onafhankelijke rechtsstaat en vrijheid, en waarom deze manier van politieke organisatie de beste is die er is. Hij geeft een mooie analyse van het verschil in dreiging van links en rechts:

'Deze bedreigingen voor het liberalisme zijn niet elkaars spiegelbeeld. De ene, die van rechts komt, is directer en meer politiek; de andere, van links, is primair cultureel en werkt daardoor langzamer. Beide ontlenen kracht aan ongenoegens over het liberalisme die niet te maken hebben met de essentie van de leer, maar meer met hoe bepaalde gezonde liberale ideeën zijn opgevat en op een extreme manier in praktijk zijn gebracht. Het antwoord op die ongenoegens is niet het afdanken van het liberalisme als zodanig, maar het aanpassen ervan.'

Waarom liberaal?

Dat laatste – het aanpassen van het liberalisme om de ongenoegens weg te nemen – is wat Fukuyama met zijn boek *Liberalism and its discontents* beoogt. Hij somt in zijn boek drie rechtvaardigingen op voor liberalisme. Ten eerste het pragmatische argument: liberalisme biedt de ruimte voor mensen met verschillende meningen, levensbeschouwingen en opvattingen, om vreedzaam met elkaar samen te leven. De meeste, zo niet alle, alternatieve politieke systemen hebben moeite met pluralisme. Ten tweede, liberalisme stelt de waardigheid en autonomie van het individu centraal: niet van een groep, maar van het individu. Iedereen mag, binnen de grenzen van de wet, zelf bepalen hoe te leven. Het derde argument is de economie: door de vrijheid van het individu en het recht op eigendom kan het kapitalistische systeem floreren en innoveren. De welvaart is in liberale

FRANCIS
FUKUYAMA
LIBERALISM
AND ITS
DISCONTENTS

"We need more thinkers as wise as Fukuyama digging their fingers into the soil of our predicament"
The New York Times

samenlevingen dan ook veel groter dan in andere samenlevingen.

Interessant is dat Fukuyama wijst – net als Karl Popper voor hem – op de overeenkomst tussen het politieke systeem van liberalisme en de wetenschappelijke methode ('*de beste manier om de wereld om ons heen te begrijpen en naar onze hand te zetten*' (p. 5)) die ook uitgaat van de vrijheid van het individu om een bijdrage aan kennis te leveren die dan in het collectieve debat op haar merites wordt beoordeeld: '*in een vrije markt van ideeën verdrijven goede ideeën uiteindelijk de slechte via overleg en bewijs*' (p. 5) Fukuyama's boek *Liberalism and its discontents* is te vergelijken met Popper's *The open society and its enemies* (1945). De open samenleving is een andere aanduiding voor de liberale democratie. Popper wijst op het gevaar van de totalitaire verleiding die diep in de westerse filosofische traditie zit ingebakken, zoals bij Plato, Hegel en Marx, die allen voor een onvrije (gesloten), ondemocratische en autoritaire politieke orde pleitten. Wat het ongemakkelijk maakt is de Newspeak, het gebruik van termen die het tegenovergestelde betekenen van wat ze oorspronkelijk uitdrukten, zoals populisten die het hebben over 'echte democratie' terwijl ze een autoritaire bestuursstijl nastreven. Of neomarxisten (woke) die gelijkheid interpreteren als gelijkheid qua uitkomsten (iedereen arm) in plaats van als gelijke kansen.

Fukuyama's boek is een verdediging van de verworvenheden van de liberale democratie, maar het is onbegrijpelijk dat zo'n grote denker zó blind blijft voor morele blinde vlekken. Met geen woord rept hij over de ecologische crisis of over rekening houden met de belangen van niet-menselijke dieren.^[1] '*Goede ideeën verdrijven uiteindelijk de slechte via overleg en bewijs*', maar de argumenten voor het uitbreiden van de morele cirkel zijn al een halve eeuw in de filosofie ruim voorhanden.

Tolerantie vs. zingeving

Wat veel mensen missen aan het liberalisme is dat het formalistisch en procedureel is: er is geen diepte, geen zingeving, geen gemeenschapszin, er is een spiritueel vacuüm. In de politieke filosofie wordt dit aangeduid als een 'dunne theorie'; een dikke theorie daarentegen heeft wel een zingevingsideaal, zoals een religie. Wat voor liberalisme pleit is dat er structurele mogelijkheid is tot pluralisme: zolang aan de basisvereisten voldaan is, is er in een liberale samenleving ruimte voor een veelheid aan opvattingen over zingeving, over het goede. Of, zoals Fukuyama over liberalisme zegt: '*het op een vreedzame manier omgaan met verscheidenheid in pluralistische samenlevingen*'. De kernwaarde in liberalisme is dan ook tolerantie: dat mensen elkaars verschillende opvattingen over wat het goede leven is, tolereren. Die tolerantie kan passief zijn en het hoeft geen expliciet respect te zijn. Zelfs als iemand neerkijkt op andermans leefstijl en er kritiek op uit, maar die ander niet in de weg zit, is dat voldoende als tolerantie. Tolerantie is een kernwaarde van liberalisme; in tegenstelling tot respect.^[2]

Een veel voorkomende kritiek, zoals vanuit het communitarisme (gemeenschapsdenken), is dat liberalisme een kille samenleving van losse individuen (elementaire

deeltjes) creëert en niet een door cultuur en traditie samengebrachte gemeenschap. Liberalisme sluit gemeenschap en gemeenschapszin niet uit, maar gaat uit van het idee dat individuen zelf kiezen om bij een gemeenschap te horen, of niet. Het gaat dus niet om een bij geboorte opgelegde gemeenschap.

Fukuyama maakt duidelijk dat liberalisme niet hetzelfde is als neoliberalisme en dat hij zelf absoluut geen voorstander is van neoliberalisme. Veel (linkse) mensen denken aan neoliberalisme wanneer ze de term liberalisme horen. Ten onrechte. De essentie van neoliberalisme is het voorrang geven aan de markt (aan kapitalisme) door het terugdraaien van regulering van de markt en privatisering, tot aan het gevangeniswezen aan toe (kijk naar de serie *Orange is the new black* om te zien waar neoliberalisme in een geprivatiseerd gevangeniswezen toe leidt).

Liberalisme en staatsregulering sluiten elkaar niet uit: 'Welbegrepen liberalisme is verenigbaar met een breed scala van sociale voorzieningen van staatswege. De individuen moeten natuurlijk persoonlijk verantwoordelijk zijn voor hun leven en geluk, maar er zijn veel situaties waarin zij met bedreigingen worden geconfronteerd waar ze geen invloed op hebben.' De liberale theorie van John Rawls biedt bijvoorbeeld een liberaal raamwerk voor staatsregulering en een sociaal vangnet. Fukuyama heeft stevige kritiek op neoliberalisme: '*Veel neoliberal verzet tegen overheidsmacht is gewoonweg irrationeel. Staten zijn nodig om te voorzien in publieke goederen waar markten niet in voorzien, van weersverwachtingen tot gezondheidszorg tot justitie tot voedsel- en geneesmiddelenveiligheid tot politie en nationale defensie*'. (p. 28) Hij vat nog maar eens samen wat het doel is van een liberale democratie: 'Liberale staten vereisen overheden die sterk genoeg zijn om regels te handhaven en in het institutionele basiskader te voorzien waarin de individuen kunnen floreren.' (p. 29).

Fukuyama staat bekend als een pleitbezorger voor kapitalisme. Dat is echter maar deels waar: hij pleit voor liberale democratie waarbij een kapitalistisch systeem hoort dat gebonden is aan de regels, wetten en waar belasting wordt geheven voor het bekostigen van een sa-

menleving waar mensen daadwerkelijk vrij kunnen zijn, dus met een sociaal vangnet. Kapitalisme is niet het doel; liberalisme is dat: *'Er is geen reden waarom economische doelmatigheid belangrijker zou zijn dan alle andere sociale waarden.'* (p. 36)

Toch, enigszins tot mijn verbazing, stuit ik op een positieve duiding door Fukuyama van de Amerikaanse linkse politicus **Bernie Saunders**: *'Politici als Bernie Saunders roepen niet op tot de afschaffing van privébezit*

of terugkeer van centrale planning; veeleer streven zij naar een heel kostbare vorm van sociaaldemocratie die, met uiteenlopend succes, is beproefd in andere liberale samenlevingen. De overheid zou dan zorgen voor royale sociale voorzieningen, betalen voor hoger onderwijs, betalen voor gezondheidszorg, banen en minimuminkomens garanderen en op grote schaal investeringen in de richting sturen van het voorkomen van klimaatverandering.' (p. 127)

Reactie op kritiek

Er zijn nogal wat critici van het liberalisme en ze zijn van verschillende pluimage. Na het liberalisme tegen kritiek van libertariërs, neoliberalen en religieuze conservatieven te hebben verdedigd, richt Fukuyama zich op kritiek vanuit de andere kant, het linkse, neomarxistische (woke) kamp. Waar liberalen ervan uitgaan dat mensen zelf de groepen kiezen waartoe zij willen behoren, gaat het er volgens het linkse kamp van Social Justice Warriors (SJW), volgens de foucaultiaanse *critical theory*, om dat mensen door geboorte bij een bepaalde groep horen die ofwel geprivilegieerd is (witte cisgendered mannen) of ondergeschikt (alle anderen). Deze zogenoemde identiteitspolitiek botst met het liberale idee van meritocratie. Fukuyama ziet ook wel dat de praktijk niet zo mooi is als de theorie, maar dat het liberalisme verbetering in het systeem heeft ingebouwd. Liberalisme is een voortdurend streven naar zoveel mogelijk vrijheid van individuen en het wegnemen van barrières voor ontplooiingsmogelijkheden. Identiteitspolitiek is geen liberaal beleid, want het zet mensen vast in niet-zelfgekozen identiteiten. Er wordt door de SJW gesteld dat racisme en het patriërchaat essentiële elementen zijn van liberalisme. Fukuyama ontkent dat er sprake is van een essentiële connectie, want juist in het liberalisme zijn tal van emancipatiebewegingen, voor gelijke rechten, opgekomen. In zijn boek *Identity. Contemporary identity politics and the struggle for recognition* (2019) uit Fukuyama zijn zorgen over de identiteitspolitiek zoals die aan beide zijden van het politieke spectrum aan populariteit wint en die botst met de kernwaarde van gelijkheid en vrijheid van het individu.

De kritiek op liberalisme gaat volgens Fukuyama dieper dan politieke kwesties; er is volgens hem sprake van een *deep cognitive crisis* waarin misinformatie, des-

informatie, nepnieuws, relativisme en een ongefundeerd wantrouwen in wetenschap, maken dat democratieën wankelen. De bestormingen van parlamentsgebouwen in Washington, Brasilia en Paramaribo zijn het gevolg van grootschalig wantrouwen in de wetenschap en de politiek en de liberale democratie. Waar liberalisme streeft naar waarheidsvinding en op zoek is naar een gedeelde waarheid, hebben de critici van het liberalisme geen behoefte aan waarheid, alleen aan wat hun goed uitkomt. Liberalisme, universalisme en wetenschap horen bij elkaar. In een illiberale samenleving ligt wetenschap aan de lijn van ideologische belangen. Door wetenschap, het streven naar objectiviteit en universalisme te zien als machtsinstrumenten van geprivilegieerde groepen wordt dit hele samenhangende bouwwerk, dat een project is van de Verlichting, ontmanteld. In de Verenigde Staten was de democratie op een haar na gevallen!

De essentie

Fukuyama vat de essentie van de liberale epistemologie nog maar eens bondig samen. Het klinkt logisch en voor de hand liggend, maar door decennialange kritiek vanuit het (filosofische) postmodernisme en *critical theory* is met het wokisme het cultuurrelativisme gemeengoed geworden – echt al mijn studenten menen dat morele normen relatief zijn en dat het niet mogelijk is andere culturen moreel te beoordelen laat staan te veroordelen (eenvoudige casus: zou jij als jij homoseksueel was in Iran er geen bezwaar tegen hebben om wegens jouw geaardheid opgeknoopt te worden?).

'Kennisverwerving inzake de wereld om ons heen is een cumulatief sociaal proces waarin die methode [de wetenschappelijke methode] wordt toegepast. Het proces heeft een open einde en de conclusies eruit zijn nooit meer dan waarschijnlijkheden. Maar dat betekent niet dat sommige dingen die wij geloven over hoe de wereld buiten ons subjectieve bewustzijn werkt niet beter onderbouwd zijn dan andere.' (p. 87)

De invloed van de woke kritiek (Fukuyama gebruikt dat woord overigens niet) op het liberalisme is merkbaar in de samenleving en vooral in de culturele sector en het onderwijs waar een hevige strijd woedt over politiek correct taalgebruik dat onder dreiging van canceling wordt afgedwongen. De voorstanders van politiek correct taalgebruik zijn van mening dat woorden net zoveel schade

en pijn kunnen doen als daden. Fukuyama heeft hier een bondig antwoord op: *'Een ieder die echt geweld heeft ondervonden, weet dat er een groot verschil is tussen in het gezicht gestompt worden en het horen van bepaalde onprettige woorden die worden uitgesproken.'* (p. 90) Daar komt bij dat taalgebruik dat de ene dag nog volkomen geaccepteerd is, de volgende dag aanleiding kan zijn tot een rel. Wie had gedacht dat het spreken over 'zwangere vrouwen' opgevat zou kunnen worden als een vorm van geweld? Alsof het allemaal niet ingewikkeld en onoverzichtelijk genoeg is, kopieert (extreem)rechts het wantrouwen in wetenschap (wanneer die niet bij hun agenda past) en worden wetenschappers ervan beschuldigd een linkse ideologie te promoten. Zo is er de rechtse (waan) theorie dat alle milieuactivisten verkapte communisten zouden zijn. Dit is de theorie van de watermeloen: groen aan de buitenkant, rood vanbinnen. Van zowel links als rechts is er dreiging tegen de liberale kentheorie van wetenschap en journalistiek: *'Progressieven en witte nationalistenvinden elkaar in het prefereren van rauwe gevoelens en emoties boven koele empirische analyse.'* (p. 113)

Het is vreemd dat mensen niet zomaar vanzelf begrijpen wat de waarde is van politiek liberalisme en democratie en wat daarvan de basale spelregels zijn. Fukuyama legt het glashelder uit. De democratie is breekbaar als glas en als we niet uitkijken valt het stelsel aan diggelen, zoals de liberale democratie ook in Weimar heel snel verdween en plaatsmaakte voor een totalitaire gruwelpolitiek.

[1] In mijn boek *Groen liberalisme* doe ik een poging om die morele blinde vlekken van het klassieke liberalisme weg te werken, door het antropocentrische liberalisme uit te breiden naar een sentiëntistisch liberalisme waarin de belangen van alle voelende wezens worden meegenomen in het liberale niet-schadenprincipe.

[2] Het woord respect is niet altijd eenduidig: je zou ook kunnen zeggen dat liberalisme neerkomt op het respecteren van elkaars vrijheid in formele zin.

De citaten zijn uit het Engels vertaald door René van Elst.

Dit schilderij, *An Experiment on a Bird in the Air Pump* uit 1768 (olieverf op canvas) door Joseph Wright of Derby (1734-1799) geldt als een eerbetoon aan **De Verlichting**. (zie ook p. 22)

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *Het spook van Woke*.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde Sociologie en (deels) Rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i., opmaker a.i.; donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Je hebt gewonnen, Galileeër*.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Enno Nuy (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Dirk Verhofstadt (Dendermonde 1955) is emeritus hoogleraar Media en Ethiek, politiek filosoof en publicist. Hij is auteur van o.a. het boek *Atheïsme als basis voor de moraal* en – met Paul Cliteur – van het *Atheïstisch Woordenboek*.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden